

Inkluzív nevelés

Ajánlások a pszichés fejlődés zavaraival küzdő gyermekek, tanulók kompetencia alapú fejlesztéséhez

Szövegértés-szövegalkotás

Henger Krisztina

Juhász Sarolta

Nagy Krisztina

SULI NOVA
Közoktatás-fejlesztési és Pedagógus-továbbképzési Kht.

Magyarország célba ér

suliNova Közoktatás-fejlesztési és Pedagógus-továbbképzési Kht.
Budapest, 2006

Készült a Nemzeti Fejlesztési Terv Humánerőforrás-fejlesztési Operatív Program 2.1. intézkedés Hátrányos helyzetű tanulók esélyegyenlőségének biztosítása az oktatási rendszerben központi programjának „B” komponense (Sajátos nevelési igényű gyerekek együttnevelése) keretében.

Szakmai vezető
KAPCSÁNÉ NÉMETHI JÚLIA

Projektvezető
LOCSMÁNDI ALAJOS

Témavezető
GIFLO H. PÉTER

Lektorálta
CSÁKVÁRI JUDIT
ROTTMAYER JENŐ

Azonosító: 6/211/B/4/szöv/8

© Henger Krisztina szerkesztő, 2006
© Juhász Sarolta szerkesztő, 2006
© Nagy Krisztina szerkesztő, 2006
© sulinova Közoktatás-fejlesztési és Pedagógus-továbbképzési Kht., 2006

Borítóterv: Dió Stúdió
Borítófotó: Pintér Márta

A fotók a Mozgásjavító Általános Iskola és Diákotthon, Módszertani Intézmény centenáriumának alkalmából készültek.

A kiadvány ingyenes, kizárólag zárt körben, oktatási céllal használható, kereskedelmi forgalomba nem hozható. A felhasználás a jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját nem szolgálhatja.

Kiadja a sulinova Közoktatás-fejlesztési és Pedagógus-továbbképzési Kht.
Szakmai igazgató: Pála Károly
Fejlesztési igazgatóhelyettes: Puskás Aurél
Felelős kiadó: a sulinova Kht. ügyvezető igazgatója
1134 Budapest, Váci út 37.
Telefon: (06-1) 886-3900
Fax: (06-1) 886-3910
E-mail: sulinova@sulinova.hu
Internet: www.sulinova.hu

Tartalom

Előszó	5
1. A pszichés fejlődési zavar jellemzése	6
1.1 Hiperkinetikus zavar	6
1.2 Diszruptív viselkedészavarok	7
2. Képességfejlesztés	9
2.1 Alapozás	9
2.2 Szóbeli szöveg	11
2.3 Írásbeli szöveg értése	11
2.4 Írásbeli szöveg alkotása	12
2.5 Speciális készségfejlesztés	12
3. Témakörök	15
3.1 Napi készségfejlesztő tevékenységek	15
3.2 Általános alapozás	17
3.3 Beszédképesség, szóbeli szöveg megértése és alkotása	17
3.4 Olvasás, az írott szöveg megértése	17
3.5 Írásbeli szövegek alkotása, íráskép	18
3.6 A kompetenciaterülethez kapcsolódó egyéb készség	20
4. Tanulásszervezési formák	20
4.1 A programtervben javasolt tanulásszervezési formák jellemzése	20
4.2 Egyéb javasolt tanulásszervezési formák	22
5. Az osztályban javasolt viselkedés- és kommunikációs formák	25
5.1 A pedagógus részéről	25
5.2 A gyermekek részéről	28
5.3 Módszertani kérdések	29
5.4 A jutalom és büntetés technikái	30
6. Eszközök	31
6.1 Berendezés	31
6.2 Szemléltetőeszközök	32
6.3 Egyéb fejlesztő eszközök	32
6.4 Taneszközök	33
7. Értékelés	33
7.1 A programtervben javasolt értékelési alapelvek	33
7.2 Az értékelés formái és eszközei	34
8. Egyebek	35
8.1 A szülők tájékoztatása	35
8.2 A többi szakemberrel való kapcsolattartás	35
8.3 A (gyógy)pedagógiai asszisztens	35
9. Ajánlott szakirodalom	36

„...az útnak célja van.”
(Martin Buber)

Előszó

A sajátos nevelési igényű (továbbiakban: SNI-) tanulók oktatási integrációja soktényezős folyamat, osztály-, iskola- és társadalmi szintű változtatásokat is megkíván. Ennek a komplex munkának egyik szelete, hogy Ajánlások készültek a többségi iskolák pedagógusai számára az egyes sajátos nevelési igényű kategóriák szerint a kompetencia alapú programcsomagok adaptálhatósága érdekében, hiszen kompetenciák kiépítéséről, készség- és képességfejlesztésről akkor gondolkodhatunk, ha tudjuk a kiindulási feltételeket, és tisztában vagyunk a lehetőségekkel, korlátokkal is.

A pszichés fejlődés zavarai SNI-kategória új fogalom, sokféle diagnózist felölel, vizsgálata, terápiája több szakma (gyógypedagógia, pedagógia, pszichológia, pszichiátria) együttes közreműködését igényli. Az Ajánlások szerzői tehát nem voltak könnyű helyzetben, hisz egy máig mozgásban lévő, nem letisztult, de ezzel együtt izgalmas, érdekes, nagy kihívásokat jelentő téma gyakorlati megközelítése volt a feladatuk.

Pozitív kezdeményezésnek tartható, hogy nem kizárólag a nehézségek és „szörnyűségek” felsorolása történik, hanem olvashatunk a pozitívumokról, az erősségekről, a magatartási és tanulási zavarral küzdő gyermekek értékes személyiségtulajdonságairól, a mindennapok osztálytermi gyakorlatában hasznosítható készségeiről is.

A kompetencia alapú programcsomagok egyes témaköreinek elemzése kifejezetten a magatartási zavarral, hiperaktivitással küzdő gyermekek szempontjából – az ismeretek átadásán túl – közelebb is viszi az olvasót, felhasználót a gyerekek problémáinak, nehézségeinek világához. A szerzők összegyűjtik azokat a helyzeteket, tanulásszervezési módokat, gyerek felé irányuló attitűdöket, amelyeket tapasztalataik alapján bátran ajánlanak a pedagógiai folyamat tervezéséhez. Ennek másik oldalaként természetesen megjelennek a kevésbé működő, vagy kifejezetten ellenjavallt formák és témák is, ami azért hasznos, mert így válik teljessé a magatartási zavarral, hiperaktivitással küzdő gyermek pszichés és szociális működéséről megrajzolt kép.

A többségi iskolák integráló pedagógusait általában jellemzi a nyitottság, a fejlődés iránti igény, nagy segítség tehát számukra, hogy az Ajánlásokban az elméleti ismeretek mellett megjelenik a gyakorlat is. Gazdag módszertani adatbank áll össze a szerzők munkája nyomán, akik saját pedagógiai gyakorlatukból kiindulva az ott bevált megoldásokat részletesen ismertetik. Számos játék, gyakorlat, eszköz és speciális módszer részletes leírásával találkozhatunk, amelyek jó kiindulópontok lehetnek egy új pedagógiai stílus kialakításához, az SNI- és a többségi gyerekek minél változatosabb képességfejlesztéséhez. A módszertani javaslatok, az egyéni bánásmód, a készségek, képességek szintjéhez igazodó értékelés nem kizárólag az SNI-gyermek privilégiuma az osztályban. A befogadó iskola a többségi gyermekek számára is esély, hogy egyéni különbségeik értéként és nem „nehezítő körülményként” jelennek meg a pedagógiai gondolkodásban. Ez azért is fontos, mert ennek mellőzésével az SNI-gyermek – a sokféle speciális megsegítés miatt – hamar stigmatizálódik, esetleg kirekesztődik, peremre szorul éppen a legnagyobb jó szándék „eredményeként”. Reméljük tehát, hogy pedagógusnak, többségi és SNI-tanulónak egyaránt javát szolgálják a szerzők sokirányú javaslatai.

Az ajánlott és felhasznált irodalmak listája megteremti a további tájékozódás lehetőségét.

A pedagógia és gyógypedagógia közös kihívása, gondja, vívmánya az inkluzív oktatás. A „sikert” a folyamatos párbeszéd, az élő munkakapcsolat garantálja. Reméljük, hogy a szakmai és emberi odaadással készült SNI-ajánlások pozitív fogadtatásra találnak.

Csákvári Judit

1. A pszichés fejlődési zavar jellemzése

A speciális nevelési szükségletű gyermekek között a hiperkinetikus zavart és a magatartás-zavart mutató diákok közös jellemzője, hogy ép intellektusúak, akik az iskolai munkát akaratukon kívül, többnyire szándékuk ellenére megnehezítik, esetenként lehetetlenné teszik viselkedésükkel, a szabályok figyelmen kívül hagyásával, alacsony tanulási motivációjukkal. Gyakran társul tanulási zavar (általában diszlexia, beszédfejlődési és beszédértési zavar) vagy depresszió a sérüléshez. Szélsőséges formáival a többségi iskolák pedagógusai ritkán találkoznak, enyhébb megnyilvánulásait azonban egyes adatok szerint az iskoláskorú gyermekek egytizedénél megfigyelhetjük. Ezeknek a zavaroknak az oka nem tisztázott, ugyanakkor már óvodáskorban diagnosztizálhatók, de a gyerekek tünetei a gyakran az óvodánál kisebb szabadságot nyújtó és elmélyültebb munkát megkívánó iskolába való belépéskor erősödnek fel. A probléma felismerése nem egyszerű, ennek felelőssége nem hárulhat csupán az osztálytanóra. Az alábbiakban mégis a felismeréshez és a befogadó iskolákban folyó tanításukhoz-nevelésükhöz szeretnénk a pedagógusoknak segítséget adni.

Fontos tudni, hogy megfelelő környezet kialakításával, a sérülésnek megfelelő bánásmóddal és elfogadó, szeretetteljes légkörrel hatalmas eredményeket érhetünk el e gyermekeknél. Ez a pedagógusnak hatalmas sikerélményt jelenthet, jó tulajdonságaikat, adottságaikat kihasználva pedig az osztályt színesíteni tudják.

A magyar terminológia nem egységes, mi a Betegségek Nemzetközi Osztályozásában szereplő elnevezéseket használtuk.

1.1 Hiperkinetikus zavar

1.1.1 A hiperkinetikus zavar meghatározása és okai

A hiperkinetikus zavar (a Betegségek Nemzetközi Osztályozása, a BNO-rendszerben F 90) olyan mentális zavar, amelyet három fő tünetcsoport jellemez: a hiperaktivitás, a figyelemzavar és az impulzivitás. Annak alapján, hogy melyik a vezető tünet, három fajtáját különböztetjük meg: a kevert típusú hiperaktivitás-figyelemzavar szindrómát, a főleg figyelemhiányos és a főleg hiperaktív-impulzív típust. Ezenkívül beszélhetünk hiperkinetikus magatartás-zavarról is, amikor a hiperaktivitáshoz a magatartás-zavar tünetei is társulnak.

1.1.2 Diagnózis és tünetek

A hazánkban is használatos diagnosztikai rendszer, az úgynevezett DSM-IV szerint a diagnózishoz a figyelmetlenség és a hiperaktivitás legalább 6-6 olyan tünete szükséges, amelyek legalább két helyzetben és minimum 6 hónapon át mutatkoznak, és az alkalmazkodást jelentősen rontják.

A figyelmetlenség tünetei:

- Gyakran nem figyel a részletekre, gondatlanságból hibákat vét.
- Feladat- vagy játéktevékenység során gyakran nehezebbé esik a figyelmét tartani.
- Úgy tűnik, nem figyel, ha beszélnek hozzá.
- Nem követi az instrukciókat, nem fejezi be feladatait, munkáját.
- Nehézségei vannak a tevékenységek megszervezésében.
- Elkerüli vagy nem szereti, ellenáll az olyan feladatoknak, amelyek tartós értelmi erőfeszítést igényelnek.
- Gyakran elveszti a feladatokhoz vagy tevékenységhez szükséges felszereléseit.
- Könnyen elterelődik a figyelme.
- Gyakran feledékeny.

Ugyanezeket a tüneteket produkálhatja olyan gyermek is, aki nem hiperaktív, csak figyelemzavaros.

A hiperaktivitás és impulzivitás tünetei:

- Gyakran babrál, moccanog, nem szívesen marad egy helyben, vagy nem is képes erre.
- Nehezen tud egy helyben megülni, nem marad a padban.
- Sokat rohangál, ugrál, mászkál, amikor nem szabadna.
- Nem képes önállóan, nyugodtan játszani vagy a játékban részt venni.
- Folyton mozog, sokat beszél.
- Nem várja ki a kérdést, túl gyorsan válaszol.
- Nehezebbre esik várakozni.
- Gyakran félbeszakít másokat (beszélgetésben, játékban).
- Szociális helyzetekben jellemző a gátlástalanság.

Ezen tünetek némelyike minden gyermeknél megtalálható, ne minősítsük könnyelműen hiperaktívnak a mozgékony gyereket, se figyelemzavarosnak azt, aki nehezen figyel a feladatokra, ha már fáradt! A hiperkinetikus zavarhoz a tünetek közül többnek kell egyszerre és tartósan fennállnia, az átlagosnál komolyabb mértékben.

Érdekes adat, hogy jóval több hiperkinetikus fiúról tudunk, mint lányról. Ennek az is lehet az oka, hogy lányoknál a tünetek nem annyira kirívóak, ezekre e helyen külön is felhívjuk a figyelmet, hogy ők is megkaphassák a szükséges külön figyelmet és segítséget:

- Gyakrabban pletykálnak, „locsognak”.
- Negatív és pozitív érzelemkitörések jellemzik.
- Könnyen sértődnek és összevesznek.
- Mozgékonyabbak.

1.1.3 A hiperkinetikus zavar pozitív oldala

Fontosnak tartjuk, hogy a pedagógus legyen azzal is tisztában, hogy a hiperkinetikus zavarnak nemcsak negatív következményei vannak, hanem pozitív tulajdonságokkal is jár. Tekintsük most át ezeket is:

- Segítőkézség, gondoskodásra való hajlam
- Erős igazságérzet (amit mások érdekében, de akár a felnőttel szemben is működtet)
- Kiemelkedő tájékozódási képesség
- Eredendő empátia és jóindulat
- Nagyfokú találékonyság, kreativitás
- Gazdag fantázia
- Jó humorérzék
- Motiválhatóság, érdeklődés
- Intuitivitás (a felnőtt állapotára is nagyon érzékeny, a nyugodtsága ugyanúgy hat a gyermekre is, mint a feszültsége)

A fenti tulajdonságokra az osztálytanító bátran építhet, sőt érdemes kiemelni őket a gyermek társai előtt is. Ezeket kiaknázva valóban sikeres felnőtt válhat hiperkinetikus zavarral küzdő tanítványainkból! Csak néhány példa hiperaktívnak tartott híres elődökre: Andersen, Beethoven, Churchill, Walt Disney, Hemingway, Leonardo da Vinci, Abraham Lincoln, Newton, Rodin vagy a színész Robin Williams.

1.2 Diszruptív viselkedészavarok

A diszruptív viselkedészavar (BNO-kódja: F91) felfokozott érzelmi állapotra és a viselkedéskontroll hiányára utaló tünetegyüttes, a személyiséget tartósan jellemző állapotban bekövetkezett zavar, az

elfogadott és általános magatartástól eltérő viselkedés. Két formáját különböztetjük meg: az enyhébb, és a magatartás-zavart gyakran bevezető oppozíciós zavart és a magatartás-zavart.

A kezelés tizenhárom éves kor alatt a legeredményesebb, mert a diszruptív viselkedés a korral együtt fokozatosan rögzül. A prevenció mellett a családterápia a leghatékonyabb (amelynek során a szülőket megfelelő nevelési módokra tanítják) és a szociokulturális megközelítés csoportterápiás foglalkozások és közösségi programok formájában. A gyermek viselkedésének rendezéséhez a legfontosabb lépés az indulatkezelés megtanítása. Az enyhe magatartás-zavarok idővel rendeződhetnek, a súlyosabb esetek a felnőttkorba is áthúzódhatnak.

1.2.1 Oppozíciós zavar

A negatív, ellenkező, kihívó és engedetlen viselkedés enyhébb megnyilvánulása. Akár már hároméves korban is diagnosztizálható, de iskoláskorban jellemző, tipikusan nyolcéves kor közül kezdődik, eleinte fiúknál gyakoribb, de az arány serdülőkorra kiegyenlítődik.

Tünetei:

- Gyakran vitatkozik felnőttekkel.
- Sokszor szembeszegül a felnőttekkel, és visszautasítja a felnőttek kérésének, utasításainak teljesítését.
- Megsérti a szabályokat.
- Szándékosan bosszant másokat.
- Azok számára a legkezelhetetlenebb, akiket jól ismer.
- Gyakran mérges, sértődött, és könnyen felbosszantható.
- Ha bosszús, gyakran beszél gyűlölettel másokról.
- Fokozódó harag és elégedetlenség jellemzi.
- Gyakran akar bosszút állni.
- Ha nem elvárásainak vagy akaratának megfelelően történnek az események, másokat hibáztat.
- Gyakran előfordul, hogy alacsony az önértékelésük, depresszívek, gyenge a frusztrációtűrésük, és gyakorta vannak érzelmi kitöréseik.

1.2.2 Magatartás-zavar

Egyre szélsőségesebb formában megnyilvánuló, az oppozíciós zavarnál súlyosabb viselkedésbeli eltérés, amely magában foglal agressziót, rombolást, hazugságot, lopást, erőszakosságot. Tipikusan, de nem szükségszerűen tízéves kor előtt kezdődik, lányoknál ritkább, általában más mentális rendellenességben is szenved többségük.

Tünetei:

- Agresszív fellépés társaival szemben (fenyegetés, verekedés, pszichikai agresszió, kegyetlenkedés, fegyveres/eszközzel való támadás, szexuális molesztálás)
- Hazugság, iskolakerülés, betörés, lopás, vandalizmus, gyújtogatás
- Családi szabályok megsértése (késői kimaradás, csavargás)
- Öngyilkossági hajlam és kísérlet
- Nem megfelelő szexuális viselkedés
- Korai dohányzás, alkohol- és drogfogyasztás
- Mások figyelembevételének és a megbánás hiánya

1.2.3 Diagnózis és segítség

Kisiskoláskorban a két zavar tünetei hasonlóak lehetnek egymáshoz, azt azonban fontos tudnunk, hogy más az alapprobléma a két esetben, ezért más típusú hozzáállást is igényel. A hiperkinetikus

gyermekeknél nem alakult ki belső kontroll; vagy jutalomért teszik meg, amit kérnek tőlük – így a szabályok betartását is –, vagy pedig azért, hogy egy számukra unalmas helyzetből meneküljenek. Nekik tehát új technikákra van szükségük ahhoz, hogy megfeleljenek elvárásainknak. A magatartás-zavaros gyermek azonban tisztában van a szabályokkal, csak szándékosan figyelmen kívül hagyja őket. Mindkét sérülés esetében a gyermeket kondicionálni kell a helyes magatartásforma alkalmazására.

Amennyiben a korábban tárgyalt tüneteket tapasztaljuk olyan tanítványainknál, akiket korábban nem vizsgáltak ilyen szempontból, hívjuk fel rájuk az iskola pszichológusának, gyógypedagógusának vagy fejlesztőpedagógusának figyelmét, és bízunk rá a következő lépést! Ha az iskolának nincs ilyen szakembere, vegyük fel a kapcsolatot a körzetileg illetékes nevelési tanácsadóval! Ott megfelelő szakember áll rendelkezésre a gyermek vizsgálatához. Amennyiben valamilyen sérülést diagnosztizálnak, az Országos Tanulási Képességet Vizsgáló Szakértői és Rehabilitációs Bizottsághoz küldjük el a tanulót vizsgálatra. A megfelelő diagnózis birtokában az iskola emelt normatív költségvetési támogatást kap a gyermek után, amelyből biztosítani tudja a speciális nevelési igényű gyermek különleges szükségleteit. A gyermek megfelelő ellátásához és szakszerű fejlesztéséhez segítséget kaphatunk a területileg illetékes pedagógiai szakszolgálattól.

2. Képességfejlesztés

Bár az egyéni különbségek számottevőek, az általánosságban megállapítható, hogy a hiperkinetikus zavart mutató gyermek esetében nem várható el a finommozgások megfelelő koordináltsága, és a koncentrált figyelem kialakulására sem várhatunk az olvasás-írás tanulásának megkezdéséig.

A hiperkinetikus és magatartás-zavaros gyermekekről általánosságban elmondható, hogy a fejlesztendő képességek közül kiemelten szükséges a mozgáskoordináció, a lateralizáció, az auditív és vizuális észlelés fejlesztése, de mindig szem előtt kell tartanunk az egyéni eltéréseket. Esetükben a készségfejlesztés hosszabb időt és speciális, gyógypedagógiai-pszichológiai fejlesztést igényel. Nagyon alapos és körültekintő vizsgálattal kell megállapítani, hogy mely részterület válik a gyermek számára erőteljesebben fejlesztendő területté. Az egyes részterületeken belül is hullámzó a gyermek teljesítménye, és nehezen prognosztizálható, hogy adott időtartamon belül milyen eredményt hoz a fejlesztés.

A program legnagyobb pozitívuma, hogy bőségesen és személyre szabottan hagy időt a készségek automatizálódására, amely alapfeltétele a készségszintű olvasás-írás elsajátításának. Nem azt hangsúlyozza, hogy mihamarabb el kell érni bizonyos szinteket, hanem a minőségi előrejutásra törekszik.

A témakörök kifejtésénél a későbbiekben részletesen írunk a tanulási tevékenységek SNI-gyermekek számára való adaptálásáról. Az alábbiakban a speciális készségfejlesztést igénylő területekről szólnunk, illetve az alapfok végére várható eredmények SNI-gyermek számára való teljesíthetőségéről.

2.1 Alapozás

2.1.1 Mozgás

Az alapozás részterületei közül a hiperkinetikus gyermek számára a *finommotorika* a legproblematikusabb. Természetesen ennek fejlesztéséhez csak akkor érdemes hozzákezdenünk, ha a nagymozgások megfelelő szinten állnak. A finommotorika problémáinak egyik oka a taktilis észlelés éretlensége, amely fejleszthető a Sindelar- vagy az Affolter-terápia segítségével.

A finommotorika fejlesztése rendkívül sok türelmet és módszerességet igényel. A következőkre ügyeljünk:

- A finommotorikát igénylő feladatok végzésekor a gyermek koncentrációképességének időkorlátait vegyük figyelembe, mert az esetleges kifáradás hosszú időre elkedvetlenítheti a gyermeket hasonló feladat végzésétől.
- Minden esetben biztosítsunk sikerélményt!
- A fokozatosság elvét érvényesítsük ezen a területen is, vagyis eleinte segítsük meg munkáját, számára is sikerélményt adó méretből és anyagból induljunk ki, csak egy részfeladatot végeztessünk vele!
- Sokféle feladattal fejlesszük a gyermek finommozgásait!
- Egy-egy feladatot csak rövid ideig végeztessünk vele!
- Javasolt, hogy a gyermek kézművészakkörbe is járjon, itt a szakkörvezető részéről is tapintat és türelem szükségeltetik.

Nagyon hasznos különféle kézműves-tevékenységeket végezni a gyermekkel. A gyors visszajelzés és a tapintható anyag (homokvár, lisztgyurma, agyagozás) vagy az édességkészítés (melynek eredménye azonnal megehető) motiváló és fejlesztő hatású. Érdemes rendszeresen ilyen tevékenységbe bevonni a gyermeket, akár különfoglalkozás keretében, akár a fáradási időszakokban megajánlott opcióként.

A finommotorika azonban nemcsak a kéz mozgására, hanem a száj környéki izmok működésére is vonatkozik. Mint már említettük, a hiperaktivitáshoz gyakran társul beszédfejlődési zavar és/vagy diszlexia, de nemcsak ebben az esetben lehet szükség az artikulációs mozgások fejlesztésére, amelyhez logopédus segítségét vegyük igénybe! A Meixner-módszerben is kellő hangsúlyt kap a szájterben való tájékozódás fejlesztése, amely alapfeltétele a hangképzés helyes kivitelezésének.

Az alapozásban a mozgáskoordináció fejlesztésén túl számos területen kihasználhatjuk a mozgással való fejlesztés lehetőségét, ugyanis kutatások bizonyítják, hogy a fokozott mozgásaktivitás és a vesztibuláris (egyensúlyérzékelésre ható) ingerlés elősegíti a viselkedésgátlás alakulását. Így például a sajáttest-érzékelés, a térbeli tájékozódás, a lateralizáció, a szem-kéz koordinációja, a vizuális és auditív észlelés mellett a szerialitás, a ritmus és a figyelem fejlesztésében is hasznos a mozgásos gyakorlatok alkalmazása.

2.1.2 Testtudat

A *testkép* fejlesztése alapvető, mert a gyermek minden tevékenységét saját magáról alkotott háromdimenziós képéből kiindulva és ehhez viszonyítva végez. Ennek alapfeltétele a helyes téri tájékozódás és a saját testen való tájékozódás. Ennek fejletlensége gyakorlatilag a gyermek minden részterületen való eredményét csökkenti.

A programtervben leírt gyakorlatok (mondókák mozgással kísérése, ujjgyakorlatok stb.) a tanításba illeszkedve kiválóan fejlesztik a mozgás területét is. Az SNI-gyermekek azonban ilyen típusú feladatokból többre van szüksége, és mivel a mozgásigényt is kielégíti, esetleg a fáradási időszakokban is végeztethetünk egy-egy ilyen feladatot vele.

2.1.3 Figyelem

A figyelem fejlesztése folyamatos és alapvető feladat az SNI-gyermeknél, de ügyeljünk arra, hogy mind a vizuális, mind az auditív figyelmet fejlesszük! Használhatjuk a jól bevált feladatokat (képen minél több részlet megfigyelése, társak vagy tárgyak jellemzése; koppintás meghatározott szóra egy történetben stb.), de remekül használható a Sindelar-terápia is (gyógypedagógus, fejlesztőpedagógus által). A figyelemfejlesztésnél helyezünk hangsúlyt a szelektív figyelemre is: eleinte csak háttérzene vagy háttérbeszélgetés segítségével fejlesszük a figyelemmegosztás képességét, majd adjunk olyan feladatokat, amikor valamilyen manuális vagy más mozgásos feladatot kell végezni, de adott jelre, zenére vagy fényjelre változtatni kell a tevékenységen.

A hiperkinetikus gyermek figyelme könnyen elkalandozik, hamar elun dolgokat. Figyelmi teljesítménye javul, ha a helyzet érdekes, mozgalmas, újszerű, ahhoz azonban, hogy ebben a helyzetben jól teljesítsen és biztonságban érezze magát, a szabályokat előre rögzítsük! A gyermek azonban hajlamos „elveszni” is valamilyen tevékenységben a túlzott figyelem miatt, megszállottá is válhat, ami ugyan kiemelkedő teljesítményt eredményez, ugyanakkor konfliktusokat és veszélyeket is rejt magában. Emiatt érdemes rövidebb koncentrációt igénylő feladatokkal ellátni a hiperkinetikus gyermeket, illetve megegyezés szerint pihenési időszakokat (pl. kimegy, lefekszik egy rövid időre a padra, zenét hallgat – egyéni és az osztályhoz is illeszthető módszereket kell találnunk számára) beiktatni a napjába, különben túlonultul feszültté válik.

2.1.4 Emlékezet

A figyelem kérdéséhez erősen kapcsolódik a memória is, amelynek szintén minden formáját erősíteni szükséges, így a vizuális, auditív és a kinéziás emlékezetet is. Ez utóbbit mozgások, mozgássorok rögzítésével tehetjük meg. Legtermészetesebb formája a sport vagy tánc, de játékosan is fejleszthetjük, például szólánchoz hasonló mozgásos játékokkal, gesztus-, mimika-, mozdulatláncokkal. A memóriát is segíti a különböző képzetek összekapcsolása, például a megtanulandó szabályokból rigmust faraghatunk, s ezt mozgással rögzíthetjük. Fontos azt is tudni, hogy a verbális memóriát és sok ismétlést igénylő ismeretek megtanulásához (például a szorzótábla bevééséhez) hosszabb időre van szüksége, mint a többieknek. Ilyen helyzetben segíthet, ha képhez rögzíti a szavakat vagy szöveget, és úgy memorizálja.

2.2 Szóbeli szöveg

A beszédértés területének legproblematisabb része a több információt tartalmazó szövegek érteése, illetve a szerialitás kérdése, mindkettővel a későbbiekben foglalkozunk. Amennyiben erősebben érintett ez a terület, konzultáljunk logopédussal!

Mint minden prezentációs feladat, a szóbeli szövegalkotás és szövegmondás is a hiperaktív gyerekek kedvence. Használjuk ki az ebben rejlő lehetőségeket! A terület szocializációs készségekkel való kapcsolatára ügyeljünk, ezzel a kérdéssel még foglalkozunk. Nemcsak a szövegek előadása, a szituációs játékok, hanem a nonverbális prezentációk is nagyon hatékonyak az SNI-gyermek esetében, a szókincsbővítésnél is alkalmazzuk a bemutatás technikáját, az olvasmányokat is dramatizáljuk, és játszunk minél többet (pl. „Most mutasd meg” típusú játékokat)!

A hiperaktív gyermek esetében általában nem a beszédkedv felkeltése a feladat, hanem a motivált beszédkésztetés mederbe terelése. A kommunikáció alapvető társas szabályainak belsővé tétele a feladatunk, amely azonban hosszú időt és odafigyelést igényel. A pedagógus ragadjon meg minden alkalmat ezek szemléltetésére, hívja fel a figyelmet, ezenkívül szituációs játékokkal is segítse elő a terület fejlődését!

2.3 Írásbeli szöveg értése

Fontos, hogy olyan olvasástanítási módszert válasszunk, amely minden, az olvasáshoz szükséges készséget fejleszt. Ezek a következők:

- Ritmus
- Sorrendiség
- Téri tájékozódás
- Hangok észlelése, differenciálása, ingerek összekapcsolása
- Szövegemlékezet

Az első három készséggel már foglalkoztunk a mozgásfejlesztés leírásánál. A fonológiai tagolás problémája is visszavezethető a mozgáshoz, mégpedig a beszédmozgások fejletlenségéhez. A beszédmozgások helyes kivitelezése után következhet az akusztikai észlelés fejlesztése. Módszertanilag fontos kérdés, hogy minden írásműveletnél engedjük meg a szavak halk kimondását vagy artikulációját, ugyanis még a belső beszéd kialakulása után is segítenek az artikulációs mozgások az írás helyes kivitelezésében. A belső beszéd „kihangosítására” az ujjbábokkal való játék – esetleg nagyobb méretű bábok is – alkalmasak. Teremtsünk helyzeteket, amikor az SNI-gyermek külső kontroll nélkül beszélhet a szerepjáték közben. Fontos, hogy ezt semmi szín alatt ne értékeljük, minősítsük, mert a hiperkinetikus és magatartás-zavart mutató gyermek belső beszédének publikus és nem publikus része nem különül el, illetve nem kerül belső kontroll alá. Ebből kifolyólag kimondja olyan gondolatait is, amelyek mások számára meglepőek, ijesztőek és/vagy nagyon bántóak (például: a „Dögölj meg!” sokak fejében megfordul erős indulati helyzetben, de kimondása a hiperaktív vagy magatartás-zavaros gyermeknek nem jelent gondot). Ezeket ugyan a személynek címzi, de sokkal inkább a helyzetnek szólnak. Az ezekre való reagálásnál ezt maximálisan vegyük figyelembe!

A szövegelemlekezet fejlesztését kezdjük a rövid távú memóriával: tárgyak nevei, számok, mondatok, majd a szöveg szintjével. Az ilyen jellegű nyelvi anyag a fonetikai reprezentáción keresztül kerül be a memóriába, vagyis itt is hangsúlyos a különböző ingerek megerősítése és összekapcsolása (mozgással összekötött hangoztatás, tárgyakkal vagy tárgyképekkel való megerősítés). A memóriagyakorlatokat könnyen összekapcsolhatjuk a szerialitás fejlesztésével is, például a tárgyak vagy képek (később szavak) sorrendjének emlékeztetből való reprodukálásával, illetve a „Mi változott meg?” feladatokkal. A mondatemlekezet (és a szerialitás) fejlesztésére használhatjuk a mondatbővítést is. A hosszú távú szövegelemlekezet fejlesztésének legkellemesebb módja, ha az előző napi mesét vagy a beszélgetés egyes elemeit idéztetjük fel a gyerekekkel. Itt sokszor okoz problémát a hiperaktív gyermeknek a sorrend és a folyamatosság érzékelése, erre helyezünk hangsúlyt, melyet ő sokszor nem érzékel az életben sem (például az évszakok ciklikus ismétlődését stb.).

2.4 Írásbeli szöveg alkotása

Fontos a fejlődés egyéni ütemének figyelembevétele, mert az írás művelete nagyon komoly finomotorikai fejlettséget igényel. A fejlesztés a nagymozgás kivitelezésével induljon a finomabb koordinációt igénylő mozgások felé haladva. Amíg a nagymozgások hiányosak, addig a betűk írása nehézségbe ütközik, gyakoroltatása kevés eredményt hoz.

A hiperaktív gyermek számára különösen nehéz minden olyan tevékenység, amelyben különböző érzékelési terület ingereit kell összekapcsolnia, mert figyelme diffúz. (Az intermodalitást fejleszthetjük érdekes és játékos formában, például pantomimmal bemutatott tárgyak lerajzolása, „Amerikából jöttem” játék, zenére való rajzolás, mozgás stb.) Ezért okoz problémát az írás helyes kivitelezése mindaddig, amíg a grafomotoros készség nem automatizálódott. Ezt könnyen észrevehetjük, mert ilyen feladatok végzésekor a hiperaktív gyermek hamar elfárad, vagy környezete számára figyelmetlennek tűnik, holott erőforrásait, figyelmi kapacitását ilyenkor egy alapkészségre kell koncentrálnia, esetünkben a betűk megfelelő formálására. Emellett már nem jut energiája a hallott információ figyelésére. (Tehát nem a szándékos figyelmetlensége miatt kell például a tanítónak többször elismételnie az instrukciót vagy diktáláskor a szavakat.)

2.5 Speciális készségfejlesztés

2.5.1 Szociabilitás

Mind a hiperaktív, mind a magatartás-zavaros gyermek szociális és önészlelése sérült. Ez azt jelenti, hogy mások érzéseit, szándékait nehezebben képes felismerni magatartásukból, arckifejezésükből,

sőt beszédükből is. Saját tettének másokra gyakorolt hatásával sincs tisztában, illetve nem tudja felmérni azokat, sem nézőpontot váltani. Mivel empátiája is egyenetlen, akárcsak egyéb teljesítményei – különösen az agresszió területén –, jóval több dolgot érzékel támadónak, mint amennyi valójában éri. Túlzott vagy csak átlagos felfokozottságában félreértelmezheti a szociális ingereket: az udvariasságot, kedvességet például a személyével való azonosulásnak gondolhatja, vagy épp ellenkezőleg: figyelmen kívül hagyhatja. Bármilyen konfliktus nagyon erősen csorbítja a hiperkinetikus gyermeknek ezt a készségét. Magatartás-zavaros gyermeknél nem annyira az észlelés, mint inkább az értékrend csorbul, vagyis nem feltétlenül negatívan értékeli a negatív jelzéseket, és nem pozitívnak a pozitívakat.

Saját érzéseit, indulatait nem tudja megfelelő formában kifejezni, nemcsak verbálisan, de a magatartása szintjén sem. Ezért lehetséges, hogy ugyanúgy zavaróan, hevesen viselkedik akkor is, ha szomorú, mint ha vidám, akkor is, ha fél, és akkor is, ha dühös vagy fáradt. Nemcsak azért nem tudja megfelelően artikulálni érzéseit, mert hiányoznak a megfelelő viselkedés- és kifejezésformái ehhez, hanem azért sem, mert gyakran nem is ismeri fel, ezért nem tud disztingválni. Alapvető, hogy a gyermeknek adott jelzéseinkből egyértelműen elkülönüljön viselkedésének értékelése saját személyétől: éreztetni kell, hogy az minden körülmények között elfogadott.

Az ilyenkor alkalmazandó viselkedésre irányuló terápiás hozzáállás első lépése, hogy segítsük azonosítani aktuális állapotát, vagyis adjunk értékelésmentes állapotjelzéseket (amennyiben egyértelmű, hogyan érzi magát, fogalmazzuk meg: „Most látom, dühös vagy.” „Most nagyon elkeseredtél.” „Nagyon izgatott vagy.”), tudatosítsuk érzéseit! Ne kérdőjelezzük meg érzései jogosságát! (Ne mondjuk: „Feleslegesen dühöngsz!” „Nincs miért elkeseredned!”) Ezekről függetlenül is foglalkozunk az érzésekkel, azok gesztus- és mimikai kifejezőképességével, történetekben és konkrét helyzetekben is mutassunk rá ezekre! Használhatunk ehhez különböző emóciókat tükröző mimikai vagy gesztusképeket, plakátokat.

Következő lépésként segítsük elő az érzelemmegnyilvánulások verbalizálását, vagyis azt, hogy ő maga mondja ki, mit érez; tudassa a helyzetben részt vevőkkel! Itt nagy hangsúlyt kell fektetni a társas érintkezés normáinak megfelelő indulatszavak elsajátítására is.

2.5.2 Kudarcc- és konfliktustűrés

A hiperkinetikus és a magatartás-zavaros gyermeknél az alábbiak bármelyike frusztrációt válthat ki:

- Késleltetés
- Órai feladat elrontása
- Mozgásában való korlátozás
- Passzív figyelem (frontális helyzet)
- Kívánt tárgytól vagy tevékenységtől való megfosztás (akár úgy is, hogy a tárgy másé, neki nincs olyan)
- Meg nem felelés számára fontos helyzetben vagy személynek
- Másnak a sikere
- Unalom
- Törekvésének elutasítása
- Konfliktusban való alulmaradás
- Versenyhelyzetben vesztes pozíció
- Fenyegetettség
- Büntetés kilátásba helyezése
- Kapkodás
- Igazságtalanság
- Váratlan helyzet

A frusztráció agressziót (dühöngés, verekedés, szitkozódás, csapkodás stb.) vagy regressziót (hisztériázás, sírás, elfutás, sarokba roskadás stb.) vagy a kettő keverékét szüli.

Agresszív viselkedés esetén ne feledjük: a gyermeknek ilyenkor nehezebb magát elviselnie, mint nekünk őt (bár az sem könnyű), és az alábbiakra figyeljünk:

- Ne próbáljuk szavakkal lecsendesíteni, meggyőzni!
- Biztosítsuk elfogadásunkról!
- Nyugodt hangon és mimikával beszéljünk!
- Távolítsuk el a feszült helyzetből egy megnyugtató helyre, egy megnyugtató tevékenységbe (pl. valamilyen vesztibuláris ingerlés, monoton cselekvés, halk zene – ez minden gyereknél változó), mert az izgalmi szint csökkenése alapvető.
- Fogjuk le, hogy ne okozzon kárt sem magában, sem a környezetében, ne hagyjuk magára, ha csaknem teljesen biztonságos a környezet (ilyet azonban nehéz elképzelni)!
- Alapvető az ingerektől való megfosztás: bár mellette vagyunk, negligáljuk viselkedését! Tartsuk biztosan, de ne kerüljünk vele interakcióba, az tovább gerjesztenié agresszióját.
- A helyzet után közvetlenül ne beszéljünk a dologról, csak jóval később (órák múltán, amikor már teljesen megnyugodott a gyermek)!

Regresszív reakció esetén: célszerű kiléptetni a helyzetből, elkülöníteni a többiektől.

- Ne próbáljuk meggyőzni!
- Segít, ha megérintjük, megöleljük, ezzel is elfogadásunkról biztosítjuk.

A frusztrációtűrés fejlesztésének első lépéseként ismerjük fel a gyermek határait, az idő és a frusztrációt kiváltó helyzetek tekintetében! Eleinte próbáljuk meg ezeket a helyzeteket elkerülni; amikor már biztonságban érzi magát a gyermek, és nagyjából kiismerte a szabályokat, nyugodt és jókedvű (vagyis „ingerelhető”) állapotban késleltessük valamilyen általa vágyott dolog elérésében!

Technikát kell adni a gyerekeknek, amivel az ilyen helyzetekkel maga is megbirkózhat: ismertessük fel vele, mi váltotta ki a krízishelyzetet, és mi tudta lecsendesíteni. A cél az, hogy odáig vezessük, hogy érezze a krízishelyzet közeledtét, és már azt megelőzően végezze a megnyugtató cselekvést.

A magatartásterápia alapvető eszköze és hatékonyságának sarokköve a jutalmazás-büntetés szabályrendszerének következetes kialakítása és betartása. A jutalmazás legyen testre szabott! (Bővebben lásd az ötödik fejezetben.)

2.5.3 Tervezés

Az időstrukturálás és a tevékenységek helyes sorrendjének kivitelezésének problémájából adódóan az egyik legfontosabb, biztonságot adó rendező elv a tervezés. Fontos megtervezni, mit milyen sorrendben fog csinálni a gyermek. Ennek automatizálódását a hiperaktív gyermek esetében meg kell segítenünk.

A tanár lehetőleg vázolja fel az óra tervét a gyerekek előtt az óra elején! (Akár a tábla szélére is felkerülhet a vázlat, az elvégzett órarészleteket közösen ki is pipálhatják, ennek nagy a motiváló ereje.) Az óra végén vissza lehet tekinteni az óra menetére. Fontos, hogy a terv kivitelezhető legyen, így ez biztonságot ad, hiszen a gyermek tudja, mi után mi következik és mennyi van vissza az órából, ha elkalandozna a figyelme, egy ilyen rendszerben könnyebben vissza tud térni a feladatához, s a gyermek maga is kedvet kaphat a tervkészítéshez.

További segítség lehet, ha a közös és ismert tevékenységeket eltervezzük, eleinte csak egy-egy elemet kérünk megnevezni a gyermektől, majd az egész tervet ő állítja össze. Az alapozó időszakban szimbólumkártyákat használhatunk, később írjuk le a tervet. A tevékenységhez szükséges eszközöket vegyük számba, és készíttessük elő a tanulóval, majd tekintsük át újra az elvégzendő munkafolyamatokat! Nemcsak az aktuális tevékenység, hanem az egész nap, hét tervét elkészíthetjük, de ezeket egymástól elkülönített, állandó és a gyerekek által jól látható helyre tegyük!

A hiperaktív gyermeket nagyon zavarja, hogy folyamatosan látszólag össze nem illő kreatív gondolatok vannak a fejében, amelyeket nem tud megvalósítani. Jó technika erre (és felnőtt korban is használható), ha lejegyzí ötleteit, hogy később megvalósíthassa őket. Akár az osztályban is használhatunk úgynevezett Ötletfüzetet, amelybe az osztályban felmerült, de azonnal meg nem valósítható terveket jegyezhetjük fel (felírjuk, felrajzoljuk őket). Ha már bevált, elhelyezhetjük az osztályteremben bárki által hozzáférhető módon, így akár szünetben is beleírhatnak, rajzolhatnak, és adandó alkalommal (de minimum heti rendszerességgel, például az osztályfőnöki órán) átnézhetjük az ötleteket.

Ez a technika a feledékenység ellen más esetben is nagyon jól alkalmazható. Például ha a diák elefelejt fontos tevékenységeit, házi feladatait, bátorítsuk, hogy jegyezze fel az erre a célra beszerzett jegyzetfüzetben, vagy jól látható módon jelölje a könyvében (például színes öntapadós és később eltávolítható csíkokkal – „post-it-note” – annak a lapnak a szélén, melyen a lecke található).

Mind a hiperaktív, mind a magatartás-zavaros gyermeknek gyakran gondot okoz az idő múlásának érzékelése. Ennek érdekében, hogy ezen a problémán segítsünk, érdemes mihamarabb megtanítani az óra használatára és rászoktatni, hogy figyelje az óráját. Eleinte az osztályteremben a falórán be is jelölhetjük (például bluetackkel felerősített színes képpel vagy papírcsíkkal), mikor fog lejárni a feladatra adott idő. Az analóg órán a gyermek jobban tudja követni az idő múlását. Később elég lehet csupán azt felírni (a táblára vagy a feladatlpra), hogy mikorra kell végeznie a munkával.

Hasznos gyakorlat lehet mind a hiperaktív, mind a magatartás-zavaros gyermek esetében, ha ismert szabályok (pl. játékszabály, iskolai szokásrend egyes szabályai, illetve mindennapi tevékenységek rendje) elismérlésére kérjük. Ezt tehetjük teljesen valós és természetes helyzetben is (például új társasjáték kiscsoportban való kipróbálása után a többieknek ő magyarázza el a szabályt, az osztályba látogatóknak ő mondja el, hogyan folyik a reggeli beszélgetőkör, a nála kisebb évfolyamú diáknak ő magyaráz el bizonyos szabályokat stb.), de ilyen feladathelyzetet teremthetünk is számára. Ezzel egyrészt szabályismeretét és -tudatát fejlesztjük, másrészt szerialitását is (hiszen a tevékenységek sorrendiségét is át kell gondolnia).

3. Témakörök

3.1 Napi készségfejlesztő tevékenységek

3.1.1 A beszélgetőkör

Minden SNI-gyermek esetében fennáll a peremhelyzetbe kerülés veszélye. Ezt kiküszöbölhetjük a tapintatos tanítói attitűd és a megfelelő reakciók mellett a közös aktivitások, így például a beszélgetőkör segítségével.

Beszédfejlesztő hatása igen jelentős, hiszen spontán és többszereplős beszélgetés során a beszédértés és szóbeli szövegalkotás egy erősen motivált helyzetben történik. Állandó ismétlődése a magatartás-zavaros vagy hiperkinetikus diáknak rendkívül fontos, akinek minden ismétlődés, sőt a nap általános szervezettsége, a tevékenységek meghatározott rendben és időben való következése alapvető a terápia során. Így a figyelemkoncentráció könnyebben fenntartható, a megfelelő viselkedésformák egyszerűbben kiválaszthatók, a minden bizonytalanság és változás miatt sérülő biztonságérzet fenntartásával a magatartás könnyebben szabályozható. Szociabilitásnövelő hatása is jelentős, hiszen ez a terület különösen sérül magatartás-zavaros gyermekek esetében.

Javasolt különböző manuális tevékenységek végzése során is beszélgetni a gyermekekkel, hogy kialakuljon az ún. háttérbeszélgetés, amely mind a figyelemmegosztás képességét, mind a beszédprodukción és beszédértés automatizálódását elősegíti.

Figyelmet érdemel azonban az, hogy mind a figyelem-, mind a magatartás-zavaros gyermeknek nehézséget okoz hosszasan várni arra, hogy sorra kerüljön, illetve figyelemmel kísérni hosszas beszámolókat. Ezért célszerű eleinte már a beszélgetés elején sort keríteni az SNI-gyermek beszámolójára, és fejlődését, illetve pillanatnyi állapotát figyelembe véve nyújtani a várakozási időt. A figyelem fenntartása (és a beszélgetés természetességének megtartása) érdekében javasolt a visszajelzések és a hasonló történetekre való utalás során az ő megszólalásaik bátorítása is. (Például egy hétvégi kirándulás elmesélésekor utalni arra, hogy két hete Pisti – a figyelemzavaros tanuló – is elutazott szüleivel.) Ennek azonban erőltetés és számonkérés nélküli, természetes megjegyzésnek kell lennie, a gyermek nevének, saját történetének említésével azonban újabb néhány percre biztosítani tudjuk a figyelmet.

A teljes beszélgetésben eleinte nem tud végig részt venni az SNI-gyermek (épp figyeleme tartósságának hiánya miatt), ezért javasoljuk, hogy akár az első tanév során végig kisebb körben (maximum tíz fő) kezdjük hozzászoktatni a helyzethez. Ha már kedvet kapott, sikerélménye van és érdeklődik, fokozatosan – növekvő ideig vagy növekvő létszámban – építsük be a teljes osztályt magában foglaló „nagy körbe”.

Mivel figyeleme nem tartós, és bármi megragadhatja, könnyen előfordulhat, hogy nem adekvátan reagál a korábbi közlésekre, vagy azoktól függetlenül, a témához és a helyzethez nem illő megjegyzéseket tesz a figyelemzavaros gyermek. Lehetséges az is, hogy nem várja meg, míg sorra kerül, és közbeszól. Ennek szabályozásához javasoljuk a Rogers-módszerben ismeretes technikát alkalmazni: egy tárgyat (például játékfigurát vagy ujjbábót, de akár egyszerűen egy ceruza is lehet) adunk körbe; az beszélhet, akinél a tárgy van. A sorrend lehet tetszőleges, a gyermek annak adja a szót, akinek szeretné, vagy meghatározott rendben is követhetik egymást a felszólalók. (A magatartás-zavaros és hiperkinetikus zavart mutató gyermek számára eleinte ez utóbbi a hasznosabb, hiszen így szabálytartása is fejlődik.) Természetesen a visszajelzések, kérdések, reakciók, megjegyzések anélkül is megtehetőek, hogy a tárgy a gyermeknél lenne, de csak annak a beszámolójához kapcsolódva, akinél a tárgy van.

3.1.2 Mesehallgatás

A figyelemzavaros és hiperaktív gyermekek számára különösen fontos, hogy fejből meséljünk, s közben játsszunk arcunkkal, törekedjünk arra, hogy folyamatos szemkontaktust tartsunk a gyerekekkel. A magatartás-zavaros gyermeket a mesehallgatás (a beszélgetőkörhöz hasonlóan) érzelmi strukturálásában és megfogalmazásában segíti, ugyanis a mesehősök történeteiből – kis rásegítéssel – felismerheti az egyes események által kiváltott érzelmi reakciókat, és azok nyelvi megformálására mintákat kap, mivel számára nehézséget okoz. Ez a magatartásterápia első lépése is, hogy a gyermek viselkedését érzelmeivel összhangba hozzuk, segítünk felismerni, hogy mit is érez és miért. Ennek elvontabb, de természetes formája a mesehősökkel való azonosulás. Egy-egy mese ilyen szempontú feldolgozása (kiscsoportban, ahol a magatartás-zavaros gyermekén kívül néhány olyan tanuló is van, akinek ez valamilyen egyéb szempontból hasznos lehet) segíti a magatartás-zavaros gyermeket mind az érzelmek felismerésében és megragadásában, mind megfogalmazásában. Emellett a mesehallgatásnak relaxációs hatása is van, nem kell teljesíteni, megfelelni. Javasolt a nap közepére vagy végére beiktatni, amikor a gyermekek már fáradtabbak.

A mese ismétlésében érdemes a tanulók igényeire hagyatkozni. A figyelemzavaros gyermeknek nehezére eshet a mesére figyelni, hiszen ismeri a történetet, ezért esetleg a másodszori hallgatásra nem motivált. Ebben az esetben számára ez háttértevékenység lehet a rajzoláshoz vagy halk játékhoz.

3.1.3 Ritmikus mozgások

Ez a tevékenység kiemelten fontos, ugyanis a hiperkinetikus gyermek mozgásigényét – részben – kielégíti, ezért akár a nap menetébe is beépíthető. Emellett a figyelemmegosztás képességét is kel-

lemes és természetes módon fejleszti, hiszen egyszerre két tevékenységet folytatunk, amelyre a figyelemzavaros gyermeknek nagy szüksége van. A ritmikus mozgás a vesztibuláris rendszert is ingerli, ami már önmagában is fejlesztő hatású a hiperaktív gyermek esetében, ezért számára akár hosszabban is biztosíthatjuk ezt a tevékenységet.

3.2 Általános alapozás

Az alapozás várható eredményei közül a hiperkinetikus zavart mutató gyermek esetében nem várható el a finommozgások megfelelő koordináltsága – bár nagymozgásai megfelelőek –, sőt nem is célszerű fejlett finommotorikát igénylő feladatokkal sokáig terhelni. A magatartás-zavaros gyermeknek viszont gyakran a többségnél jobb a kéz ügyessége.

Mind magatartás-zavaros, mind hiperaktív gyermek számára különösen problémás a magatartás-irányítás, ennél a kérdésnél az egyéni fejlesztési ütemet célszerű figyelembe venni. Ezenkívül a koncentrált figyelem kialakulására sem várhatunk az olvasás-írás tanulásának megkezdéséig.

3.3 Beszédkészség, szóbeli szöveg megértése és alkotása

Gyakori, hogy a hiperaktivitáshoz tanulási képességzavar (például diszlexia) társul, és ezenkívül is sok esetben marad el a gyermek beszédfejlődése az átlagtól. Nemcsak a hiperkinetikus gyermekek között, hanem a magatartás-zavaros tanulóknál is megfigyelhető ez. Ekkor az e terület fejlesztésére adott javaslatok az irányadók.

A témakörön belül különösen a valószerű szituációkat feldolgozó kommunikációs helyzeteket használhatjuk fel arra, hogy mind a hiperkinetikus, mind a magatartás-zavaros gyermek számára problémát jelentő szociális viselkedési normákat hangsúlyozzuk. Itt felhívhatjuk a gyermek figyelmét arra, hogy a fogalmazásmód mellett a nemverbális eszközöknek is fontos szerepük van. A kommunikációs kezdeményezésnél kívánatos viselkedésen túl a megfelelő reagálási módokat is fontos gyakorolni. Később valós helyzetben emlékeztethetjük a gyermeket arra, hogy ilyenkor mi a teendő. Komplexebb szituációk eljátszását megterveztetjük a gyermekkel. Egy több mozzanatból álló cselekvés végiggondolása neki nagyon nehéz lehet, ennek gyakorlása pedig rendkívül fejlesztő hatású. A szituációs játékok során felhívhatjuk figyelmét az egyes események, mondatok, viselkedésformák által kiváltott érzelmi reakciókra és arra, hogyan helyes és elfogadott ezeket kifejezni.

A beszédértésben (és az olvasásnál is) nehezített a halmozott információk értelmezése és megjegyzése a hiperaktív gyermek számára. Ezért javasoljuk, hogy a lehető legvilágosabban fogalmazzunk, az utasításokat bontsuk szét különálló utasításokra. Egy mondat csak egy információt tartalmazzon, és várjuk meg, amíg a gyermek végrehajtja az elsőt, addig ne adjuk a következő instrukciót! Amennyiben az megoldható, ugyanazt az információt több csatornán is közvetítsük. Később ismert instrukcióval fejleszthetjük a gyermek figyelmét és memóriáját, ha két (gyakran egymást követő) instrukciót összekapcsolunk.

Az instrukciók megértésén és megjegyzésén túl azok végrehajtása is problémát okozhat mind a hiperaktív, mind a magatartás-zavaros gyermeknek. Ezért reflektáljunk minden egyes törekvésére, amely a feladat végrehajtására irányul, és mindig erősítsük meg!

3.4 Olvasás, az írott szöveg megértése

3.4.1 Felkészülés az olvasásra

A fantáziát igénylő feladatok során számíthatunk a hiperaktív gyermek közreműködésére, de arra is, hogy esetleg az abszurditás irányába viszi a gyermek a történetet. Ez esetben letorkolás helyett – ha a helyzet ezt lehetővé teszi – finoman tereljük a gondolatait!

3.4.2 A tanulási képesség fejlesztése

Az olvasástanulás alapelvei nem változnak a hiperaktív, illetve magatartás-zavaros gyermek esetében sem. Mint minden órátípusnál, itt is rendkívül fontos a változatos, érdekes feladatok alkalmazása. Nem javasolt még a gyakorlási fázisban sem szótag- vagy szósorokat olvastatni értelmezés, mondatba foglalás, ábrázolás, bemutatás nélkül.

A lényegkiemelés több okból is nehézséget okoz a figyelemzavaros gyermeknek (homogén szövegek kezelése, az információ strukturálásának nehézségei), ezért ezen a területen több segítséget és hosszabb időt igényel. A Kagan-féle kooperatív tanulásban alkalmazott módszer nagyon hasznosnak bizonyulhat. (A diák különböző szimbólumokkal minősíti a szövegben lévő információkat. Először csak egy szempontra figyelve egy jelet alkalmaz az új információra, majd amikor ebben rutint szerez, jelöli az ismert információt, majd később a számára értelmezhetetlen, kérdéses információt tartalmazó szövegrészt újabb szimbólummal jelöli.) Mindezekből következik, hogy az önálló vázlatírás sokáig lehetetlen számára. A fokozatosság ennél a feladatnál is különösen fontos.

3.4.3 Az ítéloképesség, az erkölcsi, esztétikai és történeti érzék fejlesztése

Az egész altéma rendkívül fontos mind a magatartás-zavaros, mind a hiperkinetikus gyermek számára a korábban már tárgyalt nehézségei miatt. Különösen fejlesztő hatású az egyes események különböző nézőpontokból való elemzése. Ugyanígy az egyes történetek változatainak létrehozása – annak átgondolása, hogy az egyes szereplők különbözőképpen viszonyulhatnak ugyanahhoz az eseményhez, s ennek különböző következményei lehetnek – fejleszti a gyermek intuíciós képességét, logikus gondolkodását is.

A műélvezet megtapasztalása azon túl, hogy különböző élethelyzetek átélésével fejleszti erkölcsi érzékét, pszichés hatása is jelentős: segít felismerni a gyermeknek, hogy milyen módokon tud ellazulni, kiengedni, továbbá ismeretlen és megoldatlan helyzeteket tud ismerőssé és megoldhatóvá tenni a maga számára.

3.5 Írásbeli szövegek alkotása, íráskép

3.5.1 A betűírás előkészítése

A térbeli tájékozódás fejlesztése, a sajáttest-érezkelés biztonságának kialakítása és a szerialitás fejlesztése nagyon fontos, ugyanakkor hosszú folyamat, hiszen az esetek többségében az írástanulás kezdetekor az SNI-gyermek nem jut el a megfelelő fejlettségi szintig. A sorrendiség (szerialitás) kialakításához mozgásos feladatokat javasolunk, például a különböző testrészeknek meghatározott sorrendben való megérintése. Ez akár ritmikus mondókával is megvalósulhat, amely egyben a laterális dominanciát (az agyféltekék kiegyensúlyozott működését) is fejleszti. Tehát a párhuzamos mozgások gyakorlása mellett javasoljuk a tükörszimmetrikus és a váltott karral, lábbal végzett, illetve a váltott és tükörszimmetrikus mozgásokat is.

A szem-kéz koordinációjának nehézségét az adja, hogy alapvetően minden olyan tevékenység, amelyhez két vagy több funkciót kell összekapcsolni, a figyelemzavaros gyermeknél nehezített. Ennek a területnek a fejlesztése is hosszú időt és sok türelmet igényel.

A finommozgások a hiperaktív gyermekeknél általában fejletlenek, az ennek fejlesztésére irányuló gyakorlatok pedig roppant frusztrálóak lehetnek. Ezeknél a gyakorlatoknál gondoskodjunk a differenciálás során könnyítésekről (például az anyagkezelés ne igényeljen különösebb ügyességet: tojás-héj helyett színes papír, apróbb darabkák helyett nagyobbak stb.), ugyanakkor ügyeljünk arra, hogy emiatt ne váljon fantáziátlaná a feladat.

A formák mozgásokkal való megjelenítése nagyon hasznos olyan gyermekeknél, akiknek problémát okoz a formaállandóság és az iránytévesztés, ugyanakkor legyünk tudatában annak, hogy az

ilyen típusú előgyakorlatok egyáltalán nem könnyítik meg az esetleg fejletlenebb finommotorikájú gyermeknek azok leírását, sőt körberajzolását sem. Maga a mozgás itt is pozitív hatással van a hiperkinetikus zavarral küzdő gyermekekre.

3.5.2 Az írás jelrendszerének megtanítása

A hiperkinetikus gyermek hajlamosabb a görcsös ceruzafogásra. Segíthet a helyzeten, ha gyakran megforgatja ujjai között ceruzáját – erre hívjuk fel a figyelmét!

Egyes indokolt esetekben lehetővé tehetjük az SNI-gyermek számára, hogy a gyengénlátók írástanulásakor használt füzetbe írjon, illetve annak a diáknak, akinek még ez is nehézséget okoz, átmenetileg használhasson sima füzetet.

A szépírás nagy nehézséget okoz a figyelemzavaros tanulónak. Külalakja feszültebb állapotban, vagy gyors tempóban tovább romlik. Ilyenkor erősebb nyomatékkel ír, többet radíroz (szinte sosem tökéletesen, könnyen kiszakítja közben a lapot), gyakran elmaszatolja írását. Az írásbeli munkák elrendezése hasonlóan nehéz feladat az SNI-gyermek számára. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a hosszú távú túlszabályozás nem jó, ugyanakkor kezdetben rendkívül fontos minden formai jellemzőt pontosan megszabni (az íráselemeknél azt, melyik sorban kezdje, mekkorák legyenek az egyes elemek – mintát adni, mennyit hagyjon ki a két elem között – egy ujjnyit például). Hagyjuk azonban a gyermeket időnként sormintát rajzolni, a maga öröme, a maga „szerkesztésében”. Idővel azonban ezeket rugalmasan kezelhetjük, szem előtt tartva az írás eszközfunkcióját. Ugyanígy amennyiben fogalmazás írása a feladat, ne a külalakot kérjük számon, mert számára nehézséget okoz a külalakra és a tartalomra egyaránt figyelni, sőt akár a diktálást is megengedhetjük fogalmazáskor. Csoportmunkában dolgozva semmiképpen ne ő legyen az írnok. Az ő esetében a lehető legtovább ajánlott a ceruzával való írás, hiszen az könnyebben javítható. Amennyiben lehetőségünk van rá, mihamarabb szoktassuk rá a számítógép használatára.

Az írásban elkövetett hibák javításakor fontos, hogy hiba ne maradjon javítatlanul, a gyerekek írásbeli munkáját rendszeresen ellenőrizzük! Mivel alacsony a kudarctűrő képességük, a begyakorlás időszakában ne pirossal, hanem radírozással és újraíratással javítsunk! Ennek a módszernek a pozitívuma, hogy a hiba hangsúlyozása nélkül hívja fel a figyelmet a helyes megoldásra. Fontos továbbá az is, hogy ne csak a hibát emeljük ki, hanem minden jó elemet megdicséressük, és mindig keressünk valami pozitívumot! Javításkor, mint minden értékeléskor, a pozitívum(ok) elismerésével kezdjük, csak azután térjünk rá a hibák elemzésére!

Az önellenőrzés sok előnye közül esetünkben az is kiemelendő, hogy nagyobb lehetőséget ad az egyéni haladási tempó biztosítására. Az önellenőrzésnek nemcsak a bevezető fázisában, hanem később is szükséges a gyermek javítását átnézni, hiszen alacsony frusztrációtűrése és szabálykövetési nehézségei miatt mind a hiperaktív, mind a magatartás-zavaros gyermek hajlamos lehet hibáit szándékosan elnézni. Kudarchelyzetben a tanítvány reakciója flegmaságnak, a feladat szándékos elutasításának, a tanár, a helyzet vagy a feladat leminősítésének tűnhet. Ez a tanárt könnyen megtéveszti, de tartsuk szem előtt, hogy valójában nem őt minősíti, hanem a számára szorongást keltő helyzetet próbálja így a gyerek elkerülni!

3.5.3 Tapasztalatok szerzése az anyanyelvről az írás helyességének megalapozásához

Az *ábécé sorrendjének* megjegyzése (mint minden sorrendé) nem egyszerű feladat a hiperkinetikus gyermek számára. Ehhez hosszabb időre és több gyakorlásra lehet szüksége. Az ábécé eszközként való használatokor (keresés szótárban, telefonkönyvben, lexikonban) eleinte megengedhető az ábécés kártya használata.

A *hibásan írt szavak javítására* irányuló feladatoknál nagymértékben figyelembe kell venni, hogy nincs-e az SNI-gyermeknek (vagy a többi diáknak) tanulási zavara (is); a diszlexiás tanulóknak ugyanis ez a feladattípus nem adható.

Analóg feladatok végeztetése a hiperkinetikus zavarral küzdő gyermek számára nagy körültekintést igényel, mert hamar érdektelenséget mutathat benne. Változatos módszerek alkalmazásával, illetve erős sikerélmény biztosításával azonban ezeket a gyakorlatokat is élvezheti.

Kiváló feladat a praktikus intelligenciát is fejlesztő *életszerű íráshelyzetek gyakoroltatása* (postai utalvány, űrlapok, meghívó stb.), ugyanígy a nagy kreativitást igénylő feladatokat is (pl. lemezborító, plakát stb.) élvezi majd az SNI-diák.

Az *ismert történeteknek* a szereplők vagy egyéb részletek megváltoztatásával való *átírása* kiválóan fejleszti a gyermek szociális érzékét, hiszen a mások érzéseinek, gondolatainak átérését feltételezi. Eleinte azonban javasolt, hogy az SNI-gyermek ne váltson szempontot, hiszen az egy szempont véghezvitele is meglehetősen problematikus számára.

3.6 A kompetenciaterülethez kapcsolódó egyéb készség

Mint hogy a hiperaktív gyermek kézírása rendezetlen, sőt maga az írástechnika is figyelmet igényel részéről, javasoljuk, hogy az íráshasználat fejlesztése érdekében a számítógépes szövegszerkesztő programjának eszközszintű használatát tanítsák meg neki, és bátorítsák használatára. Ennek előnye – amellett, hogy a gyermek a tartalomra koncentrálni tud – az is, hogy munkája végeztével a tartalom sérülése nélkül formázhatja meg írását (s ekkor csak a formai jellemzőkre kell figyelnie). Ebben az esetben elvárhatjuk a szép külalakot, és fejleszthetjük igényességét is. Természetesen ezt a lehetőséget sem csak az SNI-gyermeknek ajánljuk fel, hanem minden tanulónak.

4. Tanulásszervezési formák

4.1 A programtervben javasolt tanulásszervezési formák jellemzése

4.1.1 Frontális munka

Sem a hiperkinetikus, sem a magatartás-zavaros gyermek számára nem a leghatékonyabb tanulásszervezési forma. Általában minden olyan cselekvés, amelyet nem ő maga végez, kevésbé vagy rövidebb ideig köti le. Mivel azonban nem fosztható meg a többi ingertől, könnyen megragadhatja figyelmét valami más. A frontális óra viszont a tanártól kíván nagy aktivitást, könnyen elkerülheti figyelmét a gyermek alulmotiváltsága, vagy csak akkor veszi észre, mikor a gyermek már nehezen terelhető vissza a feladathelyzetbe. Ez viszont a többi diákra is bomlasztóan hat, így konfliktusforrást jelenthet. A magatartás-zavaros tanuló esetében is negatív viselkedéseket eredményezhet a frontális oktatás: mivel nincs tevékenyen lekötve, könnyen zavaróvá válhat viselkedése a környezete számára.

Az alábbi helyzetekben azonban kiválóan fejleszti és aktivizálja a hiperkinetikus gyermeket e tanulásszervezési forma. A közös mozgásos feladatok, a mesehallgatás, zenélés mindenkitől aktivitást igényel, így az SNI-gyermek figyelme is leköthető ezekkel a tevékenységekkel.

Más frontális helyzetekben nagymértékben növelhetjük a gyermek figyelmi és aktivitási szintjét, ha személyre szabott feladattal is ellátjuk, például külön megfigyelési szempontot kap.

4.1.2 Csoportmunka

A csoportmunka alapvetően nagyon aktivizáló forma, mert a munkában való folyamatos részvételt teszi lehetővé tagjai számára. Ennek az a feltétele, hogy a csoportnak kijelölt feladat jól körülírt legyen, időben, térben megfelelően strukturálódjon, és a csoporton belüli szerepek személyre szabottak és jól értelmezhetők legyenek. Ellenkező esetben a közvetlen tanári kontroll hiánya miatt – különösen akkor, ha az osztályban SNI-tanuló is van – könnyen kudarcba fulladhat. Bármilyen alulstrukturált helyzetben agresszívvé, dominánssá vagy éppen kirekesztetté válhat a hiperkinetikus, illetve magatartás-zavaros gyermek. (Ennek kiküszöbölésére tett javaslatainkat lásd a kooperatív tanulásról szóló részben!)

4.1.3 Egyéni munka

Sok helyzetben a jól előkészített és változatos feladatokból álló önálló munka a legmegfelelőbb forma a hiperkinetikus vagy magatartás-zavaros gyermek számára. Bizonyos szempontból ez a helyzet a legingerszegényebb, ugyanakkor a legnagyobb aktivitást is ebben a tanulásszervezési módban élheti meg. További pozitívuma a foglalkoztatási formának, hogy a tanító a legkönnyebben így tud differenciálni.

Olyan órán is szükség lehet az önálló munkára, amelyen ugyan a többiek csoportokban vagy mindannyian együtt dolgoznak, de ő már fáradt, és nem tud a többiekkel együttműködni. Ilyen helyzetben szüksége lehet rá, hogy „kilépjen a szituációból”. Ez legjobb, ha fizikai eltávolodást is jelent. Egyéni feladattal akár el is küldhetjük a „gondolkodó sarokba”, amely nem számárpad, nem a megbüntetett gyermekek szégyenteljes helye, hanem az elmélyült önálló munkát végző diákok nyugodt kuckója (ahová természetesen nemcsak az SNI-gyermek mehet el, hanem szükség szerint bárki az osztályból). Érdemes kiszámítani, mennyi az átlagos és a maximális figyelmi képessége a gyermeknek, és úgy szervezni az órát, hogy pihentető feladatok szerepeljenek a fáradási periódusban. Ebben segíthet az asszisztens vagy gyógypedagógus.

Bár már foglalkoztunk az ellenőrzés kérdésével, újra szeretnénk kiemelni, hogy – különösen önálló munka esetén – rendkívül fontos a gyermek munkájának ellenőrzése, amely történhet közvetlen tanítói javítással, önellenőrzéssel vagy közös megvitatással. A leghatékonyabb (természetesen a megfelelő előkészítés és használatának a szokásrendbe való beépítése után) az ellenőrzőlappal történő önellenőrzés, amely nem akasztja meg a munkát, és lehetővé teszi, hogy a gyermeknek ne kelljen másokra várnia (ami amúgy is nagy nehézséget okoz számára).

Egyéni munka esetén gondoljunk arra, hogy a különböző tempóban dolgozó gyerekek különböző mennyiségű és nehézségű feladatot kapjanak. Ha mégis valaki előbb elkészülne, álljon rendelkezésre külön (a füzetbe beragasztható) lapon rövid, egyszerű, segítséget nem igénylő és könnyen abbahagyható feladat! Ez különösen a hiperaktív és magatartás-zavaros gyermeknél fontos, hiszen ha kilép a feladathelyzetből, néha nehéz visszaterelni, illetve azonnal felhívja magára a figyelmet magatartásával. Ezt magakadályozhatjuk azzal, ha arra szoktatjuk, hogy amikor elkészült, pihenjen (ha ezt igényli), vagy tovább dolgozzon egy pluszfeladaton (ha még nem fáradt el).

Az egyéni munkát sose alkalmazzuk büntetésként! Előfordulhat az is, hogy a tanító úgy gondolja, a gyermek túlonult izgatott ahhoz, hogy csoportban dolgozzék, és egyéni munkát ad neki, miközben a többiek valami érdekes feladatot oldanak meg közösen. Ha ilyenkor azt tapasztalja, hogy a hiperaktív diák a többieket figyeli vagy rendetlenkedik, valószínűleg rosszul ítélte meg a helyzetet. Egy magatartás-zavaros gyermek esetében könnyen előfordulhat, hogy sem egyedül, sem csoportban nem tud dolgozni ebben a helyzetben. Ekkor optimális megoldás, ha elvonulhat.

4.2 Egyéb javasolt tanulás-szervezési formák

4.2.1 A kooperatív tanulás fogalma és alapelvei

A kooperatív tanulás a csoportmunka leghatékonyabb formája. Ekkor ugyanis a csoporttagok minden esetben együttműködnek, kommunikálnak és kreatívan dolgoznak egy közös cél érdekében. A csoporttagoknak lehet egyéni feladatuk is, de annak eredményét a csoport fogja felhasználni, azt külön nem is értékeljük.

A kooperatív tanulás előnye, hogy alkalmazásához nem szükséges az egész iskola rendszerét átalakítani, akár csak egy osztályban is bevezethető, illetve nem pénzigényes. Nem gondoljuk azonban, hogy kizárólagos alkalmazása a legjobb tanítási módszer, hiszen nem alkalmas például irodalmi művek, vitát igénylő, több megoldású, bizonyos elemeiben kiszámíthatatlan, rugalmasságot igénylő témakörök feldolgozásánál.

A vizsgálati tapasztalatok azt mutatják, hogy az esetek túlnyomó többségében a diákok tanulmányi eredménye is javul, miközben fontos szociális készségeik is fejlődnek: tolerancia, másság elfogadása, szociabilitás. Így az osztályközösség stabilizálódik, és az SNI-gyermek elfogadásával könnyebbé válik a további közös munka is. Ezen szociális készségek közül is esetünkben kiemelendő az önbecsülés és az önkontroll, amely a kooperatív tanulás módszereivel dolgozó gyerekek körében nagymértékben megnő. Ez valószínűsíthetően az egyenrangú kapcsolatoknak és a tanulmányokban elért sikereknek köszönhető. A módszer alapelvei az építő egymásra utaltság, az egyéni felelősség, az egyenlő részvétel és a párhuzamos interakciók, amelyek mindegyikének érvényesülnie kell a kooperatív tanulásban. Ez a metódus a legalkalmasabb a belső motiváció felébresztésére, így alakulhat ki a belső kontroll, amely a hiperkinetikus és magatartás-zavaros gyermekeknél többnyire sérült vagy kialakulatlan. A tanító számára olyan helyzetet teremt, amelyben nem kell külső kontrollként vezetnie a tanulás folyamatát. Alkalmat ad számára a tanulócsoporthoz tagjainak alapos megfigyelésére, s ez a további csoport-szervezésben, sőt általában a tanítás és nevelés folyamatában a tanulókról elengedhetetlen ismeretekhez juttatja. Éppen ezért ez a szervezési forma kívánja meg a legkomolyabb és precízebb felkészülést.

4.2.2 Csoportszervezés, szerepek

A kooperatív csoportok általában heterogének (különböző módon teljesítő, eltérő nyelvi és szociális háttérrel rendelkező, fiúkat és lányokat magukban foglalók), mert ez teremt kedvező feltételt ahhoz, hogy egyikük tanítsa a másikat, és ne alakuljanak ki „vesztes csoportok”. Szerveződhetnek spontán vagy véletlenszerű módon, illetve irányítva. SNI-gyermekeket integráló osztályban eleinte az utóbbi megoldás a legcélravezetőbb. Így nem fordulhat elő, hogy szegregálódik, perifériára vagy egy nem befogadó csoportba kerül, illetve olyan gyerekek közé, akikkel ő nem tud együttműködni. SNI-gyermek esetében a módszer elsajátításáig ajánlott gondosan összeállított fix csoportokkal dolgozni, ügyelve arra, hogy két SNI-gyermek ne kerüljön egy csoportba; olyan tanulóval se, akivel szemben túlzottan domináns lehet. Ne kelljen együtt dolgoznia olyannal se, akivel agresszíven rivalizál. A rivalizálás kérdése a szerepek kiosztásánál is fontos. Ne legyen két vezető szerep egy csoportban (akár a csendkapitány is rivalizálhat a csoportvezetővel)!

A csoportban célszerű konkrét szerepeket kijelölni (például időfelelős, csendkapitány, értékelő, segítő, bíráló vagy a klasszikus írnök), amelyek változhatnak, sőt váltoozzanak is, hiszen rendkívül fejlesztő hatású többféle szerepet kipróbálni ugyanabban a csoportban. A módszer megismerése után a hiperaktív gyermek számára az egyik legkiválóbb szerep a felfedező riporter szerepe, aki a többi csoporttól gyűjt be a saját csoportja számára hasznos információkat, tehát mozoghat, sok múlik a munkáján, mégsem kell szorosan együttműködnie a többiekkel.

4.2.3 Módszerek

A kooperatív tanulás különböző készségek fejlesztéséhez rendel módszereket, így a gondolkodás, kommunikáció, társas kapcsolatok, információmegosztás. Ezek mindegyike nagyon jelentős a hiperkinetikus és magatartás-zavaros gyermekeknél. A hagyományos versenyztető módszerek (bár nagyon motiválják az SNI-gyermekeket) felerősíthetik a zavarok előnytelen tüneteit, így például az agresszivitást, alacsony frusztrációtűrést, dominanciatörekvéseket akkor is, ha a tanuló megfelel saját elvárásainak és akkor is, ha nem. Ezzel szemben a kooperatív módszer a közös cél érdekében való együttműködés képességét alakítja ki. A felnőttkori munkavégzésre is ez készíti fel leginkább, mert ez az iskolai tanulási forma modellálja leginkább a mai hatékony munkaszerveződést. Természetesen mindkét módszernek vannak negatív és pozitív hatásai egyaránt, hiszen a kooperatív módszer rosszul előkészítve nagyon frusztráló lehet a gyermek számára.

4.2.4 Felmerülhető problémák és megoldásaik

A kooperatív tanulás módszertana foglalkozik konfliktuskezelő stratégiákkal is, amelyek a mi esetünkben kiemelten fontosak, ezért rövid ismertetésüket elkerülhetetlennek tartjuk. A társas készségeket különböző problématerületekre osztja fel: a zaj kérdése; az ellenkező diák („tagadójancsi”), a kirekesztett, a szegénylős, a domináns és az ellenséges diák, illetve személyközi konfliktusok és a segítség kérdése.

4.2.4.1 A zaj

A zaj kérdése a hiperaktív gyermek esetében igen fontos, hiszen egy csoportmunkában egyébként normálisnak tartható zajszint is erős és zavaró inger lehet számára. Ő maga is hajlamos bántó hangadásra. Használjuk bátran a csendjelet (amely legyen egyértelmű és feltűnő, hogy akkor is észrevehető legyen a hiperkinetikus gyermek számára, ha éppen egészen mással van elfoglalva), a csendkapitány módszerét, illetve a suttogást.

4.2.4.2 A „tagadójancsi”

A „tagadójancsi” esetében nem célszerű kivárni, míg ellenkezése spontán gyengül. A gyermekek többségénél ez ugyan hamar bekövetkezik, de egy magatartás-zavaros gyermek esetében könnyen bemerevedhet ez a viselkedésmód. Inkább pozitív megerősítést alkalmazzunk, jutalmat, motiválást a feladatban való részvételre, hogy mihamarabb felismerje: a csoportban jobb helye van. A legjobb, ha a pedagógus úgy szervezi az órát, hogy maga a tevékenységben való részvétel legyen jutalomértékű, ugyanakkor – különösen eleinte és SNI-gyermek esetében – a jutalmazás összeegyeztethető a kooperatív tanulás módszerével. Ez a technika nemcsak a csoportmunkában, hanem a tanulás folyamatában bármikor alkalmazható. Ha a gyermek dacosságára tekintélyelvre alapozva és utasításokkal reagálunk, az alapvetően nem tekintélytisztelő hiperkinetikus és magatartás-zavaros gyermek hatalmi harcként értelmezi fellépésünket. Ezért fontos, hogy jelzéseink ösztönzők legyenek, a megfelelő magatartásról mindenképpen adjunk pozitív visszajelzést, a viselkedésre reflektáló kéréseinket lehetőség szerint mindig indokoljuk. (Például ahelyett, hogy „Most már ne szólj, és ülj vissza!” azt mondjuk: „Értem az izgatottságodat, de kérlek, újra vegyél részt a közös munkában! Az előbbi javaslataid sokat segítettek a többieknek.”) Természetesen a mi visszajelzéseink mellett ugyanolyan nevelő értékűek a csoporttársak megjegyzései, akiket ennek a technikájára szintén meg kell tanítani. Erre a kooperatív tanulás módszertana részletes útmutatóval szolgál. Ez a technika az SNI-gyermekekre is terápiás hatású, hiszen így felismerheti és megtapasztalhatja, hogyan jut a legkönnyebben konszenzusra a környezetével.

4.2.4.3 A kirekesztett diák

A hiperkinetikus és magatartás-zavaros gyermek hétköznapi helyzetben is az átlagnál jóval gyakrabban és tartósabban kerül a kirekesztettség állapotába, ezért ezzel a kérdéssel folyamatosan foglalkozni kell az önismereti és csoportépítő foglalkozásokon. Sokuknál tapasztalható, hogy olyan mély élmény számukra a kirekesztettség, hogy még egy befogadó közegben is reflexszerűen reagálnak. Kikötés és hosszú idő kell ahhoz, hogy ebből a státusból a diák kiküzdje magát. Azért fontos ezt szem előtt tartani, mert bizonyosan tartósan inadekvát reakciókat mutat a gyermek, de ezt nem szabad rosszul értelmeznünk. Ismerve az előzményeket, ne az ő elutasítására reagáljunk, hanem fejezzük ki elfogadásunkat (ami nem könnyű feladat)! Ebben a drámapedagógiai eszközök, személyiségfejlesztő játékok mellett a legtöbb esetben pszichoterapeuta segítségére is szükség van.

4.2.4.4 A domináns diák

A hiperaktív és magatartás-zavaros gyermek gyakran erőszakosan akar érvényesülni, nincs tekintettel mások érdekeire és érzéseire, ugyanis erősen motivált helyzetben nehezebb esik bármi másra figyelnie. A dominanciára való törekvés rossz önértékeléséből fakadó kompenzálás is lehet.

A domináns diáknak meg kell tanulnia, milyen hatással van viselkedése a többiekre. Ebben segíthet az, ha a csoport vezetésének szerepe cserélődik: tapasztalja meg a domináns diák is, milyen az, ha őt irányítják! A kooperatív tanulásban alkalmazott visszajelzési technika különösen hasznos az SNI-diáknak. A többiek jó tükröt nyújtanak viselkedéséről, másrészt a legjobb, leghatékonyabb visszajelzés formáit is tanulja – erre bátorítsuk is!

4.2.4.5. Az ellenséges diák

A szabályok áthágása elkerülhető, ha a viselkedésre vonatkozó elvárásainkat mindig jól értelmezhetően közöljük az SNI-gyermek számára. Ezzel nagyon sok magatartás-problémát kiküszöbölhetünk. Fontos, hogy a környezet fizikailag és érzelmileg is kellő biztonságot nyújtson minden diák számára. Ha a gyermek viselkedése elfogadhatatlan, a kooperatív tanulás szimulációs játékokat alkalmaz, amelyben helyes (figyelmes, bátorító stb.) és helytelen (erőszakos, fenyegető stb.) viselkedésformákat modellez, majd csoportokban elemzik a különböző magatartásformák következményeit. Később ezek lesznek a hivatkozási alapjai annak, hogyan kezeljék az agressziót, és hogy ne a személyeket, hanem csak magát a viselkedést értékeljék.

Az agresszió mind a hiperkinetikus, mind a magatartás-zavaros gyermeknél gyakran előfordulhat, és komoly problémát jelenthet, ha nem megfelelően kezeljük. Ezzel a kérdéssel a módszertani fejezetben is foglalkozunk.

4.2.4.6 Személyközi konfliktusok

A döntéshozatali modelleket szükséges gyakoroltatni és készségszintűvé fejleszteni. Erre a készségre minden diáknak szüksége van, az SNI-diáknak különösen, hiszen impulzivitásából adódóan hajlamos nem megfontoltan cselekedni döntéshelyzetben. Kagan nyolc módszert ismertet és gyakoroltat szimulációkban. Ezenkívül kidolgozta a konfliktuskezelés „forgatókönyvét”, amely nagy segítség lehet a hiperaktív és a magatartás-zavaros gyermeknek egyaránt, hiszen ennek ismétlődő gyakorlása nagymértvű minőségi javulást eredményez társas kapcsolataiban.

4.2.4.7 Gyenge segítség

Az eddig említett társas készségeken kívül az egyik legfontosabb feladat az SNI-gyermeket megtanítani a segítségkérésre, és a segítségadás helyes módjainak alkalmazására. Ez utóbbi Kagan értel-

mezésében nem a teljes válaszadást és a másik helyett való cselekvést jelenti, hanem az eredményre jutás mikéntjét jelöli ki.

4.2.5 A pármunka

Mivel érdekeit gyakran durván és másokra való tekintet nélkül érvényesíti, az SNI-gyermekek a csoportmunkában eleinte rengeteg konfliktussal kell szembenéznie. Nagyon jó átvezetés lehet az egyéni munkából a csoport felé a pármunka, amelyben az együttműködésre ugyanúgy szükség van, mint a csoportban, de csak egy embert kell figyelembe venni. Javasoljuk, hogy még ekkor is (főleg, ha idősebb gyermekkel dolgozunk) először olyan feladattal kezdjünk, amely nem igényel folyamatos közös munkát, csak egy-egy önálló munka eredményének kicserélését vagy közös felhasználását.

5. Az osztályban javasolt viselkedés- és kommunikációs formák

5.1 A pedagógus részéről

5.1.1 Javasolt viselkedési formák

Az SNI-gyermek számára kívánatos pedagógusi magatartásformák alapja a megfelelő attitűd. Minden gyermek (köztük minden SNI-gyermek) számára a legfontosabb, hogy a pedagógus elfogadó, meleg, szerető légkört biztosítson. Fogadja el még rossz tulajdonságaival együtt is, annak ellenére, hogy rossz viselkedését elutasítja. Fontos az együttérzésre való törekvés, amelynek alapja annak megértése, mi játszódik le a gyermekben a problémás helyzetben.

Jó tudni, hogy az SNI-gyermek kétszemélyes szituációban máshogy működik, mint osztályban. A hiperkinetikus gyerek könnyebben kezelhető, kedvesebb, ilyenkor kellemesebb vele foglalkozni. Nehezebb napjain persze ezekben a helyzetekben a nehéz vele. A magatartás-zavaros gyermekekre viszont az jellemző, hogy éppen azokkal viselkednek a leghetetlenebbül, akik közel állnak hozzájuk. Mégis nagyon hasznos, ha az osztálytanító (korrepetáláson vagy fejlesztő órán) rendszeresen kettesben van SNI-tanítványával. Az ilyen alkalmak lehetőséget teremtenek arra, hogy egy sajátos kapcsolat alakuljon ki közöttük, a pedagógus megfigyelhesse tanítványát anélkül, hogy a többiekre is ügyelnie kellene, és megérthesse, mit miért tesz. A diáknak is jó tapasztalat, hogy csak rá figyelnek, most csak ő a fontos.

A pedagógus legyen következetes, és az általa megkövetelt szabályokat erőteljesen közvetítse. A hiperaktív és a magatartás-zavaros gyermeknek is szüksége van egy nagyon jól szervezett környezetre. Minél kevésbé strukturált és kiszámítható az iskolai élet, az SNI-gyermek annál erősebben produkálja tüneteit. Fontos, hogy eleinte kevés szabály legyen, amelyek világosak számára, továbbá legyen tisztában megszegésük következményeivel is. Az ismétlődések (például az egyes tevékenységek meghatározott sorrendje) is segítik a gyermeket a könnyebb eligazodásban.

Az is elemi követelmény, hogy a tanító rugalmasan kezelje az egyes helyzeteket. A tanár nem tévedhetetlen, s tévedése felvállalható, lehetnek kérdései, így lesz hiteles a diákok szemében. Különösen az SNI-gyermek kapcsán kell újra megemlítenünk, hogy mivel nagyon intuitív, azonnal megérzi a tanár őszintétlenségeit, bizonytalanságát. Ezért a pedagógus legyen rugalmas a módszerek, eszközök megválasztásában, használja bátran humorát! Sokszor hasznosabb, ha egy helyzet élét viccel tompítja, mintha a következetességre apellálva elmérgesíti.

Lényeges tehát az iskolai környezet szervezettsége, ugyanakkor ne legyen a gyermek minden perce beszabályozva! A szünetekre nagy szüksége van, hogy ilyenkor „legálisan” kimozoghassa, kiugrálhassa magát. Segít, ha (legalább egyes) szüneteket sporttal, labdajátékkal vagy futkározással tölthet, pél-

dául az iskolaudvaron. Szünetben akkor se dolgoztassuk a gyermeket, ha nem végzett feladatával! Ez aránytalanul nagy büntetés lenne, hiszen nemcsak a lazítást; a mozgás lehetőségét is megvonjuk tőle. Emiatt a következő órán még rosszabbul fog teljesíteni, a feladatmegoldás csak látszólagos lenne, míg a feszültség halmozódik.

A pedagógus személyisége és magatartása minden osztályban döntő jelentőségű, nagymértékben tőle függ az osztályban uralkodó alaphangulat. A gyerekek viselkedésüknek egyik meghatározó mintáját otthonról hozzák, a szülőktől ered, a másik fő forrás a pedagógus. Az osztályban tanuló gyerekek közötti különbségek elfogadásában, kezelésében a tanító mintája alapvető.

Bár nagyon szimpatikus elv, hogy minden gyermektől ugyanazt várjuk el, hogy ne legyenek megkülönböztetések, ahogyan mindegyik ugyanannyi szeretetet és odafigyelést is igényel, mégis helyesebb, ha az egyéni különbségek figyelembevételével egyéni bánásmódot alakítunk ki minden egyes gyermekkel. Ez nemcsak az SNI-gyermek számára jelentős, ahogyan nemcsak neki vannak sajátosságai, különlegességei, hanem minden egyes tanulónknak. Ezért tartjuk természetesnek, hogy mindenkitől mást várjunk el és mást értékeljünk, sőt adott gyermek esetében is változzon a követelmény az idő folyamán. Az elvárásokat és azt, hogy miért más ez a különböző gyerekek esetében; folyamatosan közöljük a gyerekekkel. Az egyéni bánásmód azonban stigmatizálhat, és amennyiben csak az SNI-gyermekkel kapcsolatban fogalmazzunk meg más elvárásokat, ez a többi gyermek érdekeit is sérti, s így épp az ellenkező hatást érhetjük el vele.

A sajátos nevelési igényű gyermekek integrációja nem könnyű feladat. Nemcsak szakmai, hanem emberi kihívás is. Nagy segítség, ha a tanító nincs magára hagyva. A módszertani és nevelési kérdések megvitatásában, illetve a felelősség megosztásában vegyen részt a munkaközösség! Mentálhigiénés szempontból sem elhanyagolható a hatása annak, ha meg lehet osztani a problémákat. A már sokszor hivatkozott Kagan is beszél az „egymást támogató tanárok”-ról. A tanári programokat is a kooperativitás szellemében javasolja, s a hagyományosan túl úgynevezett szakmai műhely létrehozásával is előremozdíthatónak tartja a tantestületen belüli együttműködést. A tantestületi értekezleteken nemcsak az adminisztratív kérdések megvitatására keríthetünk sort, hanem kooperatív módon a tantestületet heterogén csoportokra osztva a megbeszélés egyes témáit közösen határozhatjuk meg. Így mindenkinek a véleménye és problémája megjelenik a megbeszélésen. Alkalmazhatjuk az esetmegbeszélő ülések (az iskolapszichológus vagy külső szakember vezette értékelésmentes megbeszélés, amelyen egy-egy aktuális problémát, módszertani kérdést, esetet vitat meg a tantestület), a módszertani klub vagy a kooperatív hospitálások módszerét. A kooperatív hospitálás annyiban különbözik a hagyományostól, hogy a hospitáló tanár együtt készül fel a foglalkozást vezető kollégával, és a közösen meghatározott cél alapján elemzi az adott foglalkozás sikereit. (Természetesen ennek nagyon komoly szabályai vannak. Különösen hangsúlyos, hogy a foglalkozáslátogatás akkor hatékony, ha konkrét viselkedéselemekre reagál.) A hospitálás módszertani felfrissülést eredményez, és tanártársaink iránti empátiánkat, közösségi érzésünket is erősíti. Egymás iránti bizalmunk is megnő, megkönnyítve a nyílt segítségkérést. Vagyis mindig tartsuk szem előtt, hogy munkánk és különösen az SNI-gyermekkel kapcsolatos problémáink, kérdéseink és felelősségünk tanártársainkkal közösek. Az erről való nyílt eszmecsere alapfeltétele mentális épségünknek. Amint már korábban is említettük: az SNI-gyerekek felismerése, diagnosztizálása és kezelése több szakma (pszichológus, tanító, tanár, gyógypedagógus) együttműködését igényli.

Ez a program nagy segítséget nyújt az integráló tanárnak, hiszen mentort biztosít számára, aki a gyakorlati alkalmazást tudja támogatni saját szakértelmével, tapasztalataival, tanácsaival, az óralátogatások megbeszélésével.

5.1.2 Javasolt kommunikációs formák

A tanár kommunikációs attitűdje minta a gyermekek számára. Ezért jelentős, hogy ne csak a tanórák kommunikációs helyzetgyakorlatai idején, hanem minden (verbális és nemverbális) megnyilvánulása során tudatában legyen annak, hogy ő a példa a gyerekek számára. Minta a többi gyermek számára az SNI-gyermekekhez való hozzáállásban, ugyanakkor minden egyes megnyilvánulása minta a szociális helyzetekben nehezen eligazodó SNI-gyermekek számára is.

Mint már korábban is írtuk, rendkívül fontos az instrukciókat gondosan megfogalmazni. Az utasítás legyen egyértelmű, rövid, és mondjuk lassan! Kerüljük a halmazott és összetett instrukciókat. Például a „Nyisd ki a könyved a 42. oldalon, olvasd el, és oldd meg az első feladatot!” instrukciót a következő módon tehetjük az SNI-gyermekek számára értelmezhetővé és könnyebben kivitelezhetővé: „A 42. oldalon nyisd ki a könyvet!” – a legnehezebben megjegyezhető információ van a mondat elején, amelyet megerősíthetünk azzal, hogy felírjuk a táblára is. Maga a cselekvés azzal segíthető meg, hogy mi magunk is kinyitjuk a könyvet, esetleg csak imitáljuk. Az oldalszám megjelölése nélkül könnyen terelődik a gyermek figyelme a könyv színes képeire. A könyv kinyitását követően adhatjuk az újabb utasítást: „Most keresd meg az első feladatot!” – ennél a pontnál szintén könnyen elterelődhet a figyelme. Eleinte (és nehezebb napjain vagy fáradtabb állapotában) odaléphetünk mellé, és megmutathatjuk neki, hol is van a feladat. Ezután olvassuk el a feladatot! Az instrukciót esetleg közösen értelmezhetjük. Munkavégzés közben azonban – különösen eleinte – újabb instrukciók adását célszerű mellőzni, hiszen ezzel újra eltereljük a figyelmét. Ha ez nem kerülhető el, illetve így kívánjuk fejleszteni a gyermeket, a munka „megzavarása” után ügyeljünk arra, hogy a gyermek visszatérjen a feladatvégzéshez.

Az instrukció sikerét segíti elő az is, ha szemkontaktust veszünk fel a gyermekkel, s amennyiben ez számára nem automatikus, megérinthetjük, s kérhetjük, hogy nézzen a szemünkbe. Ennek általában nagyon jó hatása van a gyermekekre, hiperaktív tanítványunknak a figyelem összpontosításában is segít.

A már jól olvasó gyermek esetében az is segíthet, ha az instrukciót leírjuk. Ebben az esetben akár az instrukciót tartalmazó lapon is jelölheti (például úgy, hogy az utasítást kipipálja), hogy mely részével végzett a feladatnak. Így könnyebben látja, mi a következő teendő.

Az SNI-gyermekek számára segítséget jelent, ha a pedagógus nem követel, utasít, parancsol („Csend!” „Nem beszél!” „Rendesen megy!”), hanem felkér, udvariasan felszólít, és használja azokat a formákat, amelyeket maga is elvár („Legyetek szívesek csendben dolgozni!” „Úgy menjünk a folyosóra, hogy másokat ne zavarjunk!”), hiszen a partnerség fontos a hiperaktív gyerekeknek. Számukra elfogadhatóbb az instrukció, ha a tanító megokolja azt. („Ahhoz, hogy tovább tudjunk haladni, nyissuk ki a munkafüzetet!”) Az „Engem most zavar, hogy ilyen hangosan beszélsz. Kérlek, kicsit csendesebben!” típusú közlések sokkal kódolhatóbbak, a fegyelmelésben sokkal hatékonyabbak, mert személyes közlést tartalmaznak az indokláshoz képest. Hiszen a szabályokra való hivatkozásnak nincs jelentése számára, de a személynek van.

Fegyelmelési helyzetben nem segít, ha a tanár fenyegetőzik, vagy olyan szabályokra hivatkozik, amelyek még nem interiorizálódtak, nem váltak belsővé. Fontos azt is tudatosítani, hogy a gyerek kihágásai a gyerek nehézségeiről szólnak, nem a tanárról. Ha a pedagógus félreérti őket, fennáll a veszélye, hogy sehova se vezető hatalmi játszma bontakozik ki egy sokkal könnyebben kezelhető helyzetből. A gúny és a büntetés sem segít, az azonnal megvonható előnyökkel való operálás és a belátható időtartamra vonatkozó büntetés célravezetőbb. Ami ugyanis a gyerek szorongását növeli, a tüneteit is erősíti. Az osztályban tanuló többi gyereket is buzdítsuk arra, hogy az SNI-gyermekeknek ne a szabályokra hivatkozzanak! Tudnunk kell azonban, hogy legfontosabb a tanári minta.

Fontos a gyermek érzéseit felismerni és helyesen dekódolni. Ezután nevezzük meg értékelésmentesen („Látom, nagyon bosszús vagy.” „Értem, miért mérgelődsz.”). Az értékelésmentes megnevezés

azért is elengedhetetlen, mert a szociális érzékelés (mások érzéseinek, szándékainak felismerése, értelmezése) és az önérzékelés (saját érzéseinek, állapotainak felismerése, értelmezése) egyaránt sérül a magatartás-zavaros és a hiperaktív gyereknél. Ha csak megnevezik, dekódolják érzéseit, elismerik róluk, hogy jogosak, hiszen a gyermek vélt sérelme is jogos a maga szempontjából, de ilyen helyzetben jelezzük, hogy melyek a többiek szempontjai. Ez hozzájárul ahhoz is, hogy felismerje: neki is segítségre lehet szüksége. Sokszor a gyermek érzelmi állapotával kerül a felnőtt konfliktusba, holott az érzelmek mögötti problémákat kellene kezelnie.

Megfigyelhető az SNI-gyermek részéről egy állandó provokáció. Folyamatosan teszteli, hol vannak a határok. Ezért a határnak mindig ugyanott kell húzódnia (mégpedig jóval a tanár tűréshatára felett), hiszen ha a pedagógus indulatos lesz, csak tovább fajulhat a helyzet. Fontos, hogy a tanár folyamatosan készenlétben álljon, többször megerősítse ugyanazt. Ez meglehetősen frusztráló a tanár számára. Ugyanakkor nekünk magunknak is megmutatja, hogy mik a saját bizonytalanságaink. Nemcsak tekintélysérülés fakadhat ebből, hanem tanári önismeretünk fejlődése.

A gyermek igényli a folyamatos tanári figyelmet. Erre azért van szüksége, hogy önmagát képes legyen érzékelni (ez nem önzés). A pedagógusnak meg kell tanulnia, mikor mennyit biztosítson ebből a gyermek számára. A figyelemmegvonás regulázó hatású, terápiás értékű, amennyiben sikerül elérnünk, hogy a gyermek a nem teljes odafordulás idején is érzékelje, ilyenkor is tudja, hogy számon van tartva. Ez egyáltalán nem könnyű feladat, hiszen figyelmünk állandó fenntartása mellett következetesen meg is kell azt osztanunk úgy, hogy az SNI-diák erről mindig bizonyosságot szerezzen.

5.2 A gyermekek részéről

Az ép gyermekek is sokat nyerne abból, ha inkluzív iskolába járnak: a speciális megsegítési módok nagy része, az egyénre szabott, gyermekközpontú bánásmód, a differenciált tanórák, a hangsúlyosabb készségfejlesztés, az érdekes és újszerű szemléltetési módok rájuk is fejlesztő hatással vannak. A speciális nevelési igényű tanuló jelenléte pedig toleranciára, a másság elfogadására tanítja őket. Megtanulhatják a sérültekkel való együttélést, mégpedig teljesen természetes módon.

Hasznos lehet azt is tudni, hogy minél fiatalabbak a gyermekek, annál természetesebben és egyszerűbben fogadják el és be a tőlük akár nagy mértékben különböző osztálytársat is. Megfelelő tanári hozzáállással, előkészítéssel, a szükséges információk biztosításával azonban nagyobb diákok is könnyen elfogadják ezt a különleges helyzetet.

Tudni kell azt is, hogy az SNI-gyermek fogadásakor érdemes az osztálylétszámot csökkenteni. Ehhez segítséget jelenthet, hogy a speciális nevelési szükségletű gyermek sérülése mértékének arányában két, illetve három főnek számít. Nem célszerű egy osztályban e területen járatlan pedagógus és tantestület esetében egynél, tapasztalt kolléga esetében kettőnél több hiperkinetikus vagy magatartás-zavaros gyermeket tanítani. A tapasztalatok azt mutatják, hogy egyes sérüléseket könnyebben, másokat nehezebben tolerálnak maguk a magatartás-, illetve hiperkinetikus zavart mutató gyermekek. Az előbbieket a tanulásban, illetve értelmileg akadályozott diákokkal nehezen oktathatók együtt, az utóbbiakat leghelyesebb teljesen ép osztályban tanítani.

Az SNI-gyermek mássága erőteljesebb, mint általában a gyerekek közötti különbség, ezért ennek feldolgozása (egyrészt a tanító saját belső munkájaként, másrészt) az osztályban, a gyerekek között jelentősen megkönnyítheti a közös tanulást, az osztályközösség jó működését. Célszerű ezért az SNI-gyermekkel együtt induló osztályban már az ismerkedés során önismereti játékokkal, beszélgetésekkel, kreatív tevékenységekkel (pl. egymás vagy saját arcunk, testrészeink le- vagy körberajzolása, színes papírból való applikálása, agyagozás stb.) hangsúlyozni a köztünk lévő különbségeket és hasonlóságokat. Hangsúlyozzuk, hogy az osztályban mindenki más valamilyen szempontból. Beszéljünk jó belső tulajdonságainkról és általában jellemzőinkről. Ekkor azonban figyeljünk arra, hogy mindig több jó tulajdonságot említsünk, mint rosszat, illetve ne fejezzük be senkinek a jellemzését rossz tulajdonság-

gal! Foglalkozunk azzal is, hogy kit mi zavar a munkában, játékban (ezt a kooperatív tanulás módszere elősegíti). Itt említhetjük meg azt is, hogy a hiperaktív gyermeket egyszerre több inger éri, mint minket. Ezt ki is próbálhatjuk például úgy, hogy egyszerre szól a zene, a rádióból valamilyen beszélgetés, villódnak a fények, közös mozgásos mondókát mondunk, egy társunk könyveket mutat stb. Megbeszélhetjük azt is, hogyan tudunk segíteni neki.

5.3 Módszertani kérdések

5.3.1 Iskolán kívüli tevékenységek

Nagyon támogatjuk az iskolán kívüli tevékenységeket (múzeumlátogatás, könyvtárlátogatás, tanulmányi kirándulás stb.), hiszen változatos és ingergazdag környezetben juthatnak új információhoz a gyerekek. Ez a hiperaktív tanuló számára különösen fejlesztő hatású, emellett a szociális viselkedés normáit valós helyzetben, idegenekkel hitelesen gyakorolhatja. Mindenképpen fontos, hogy tevékenységgel kapcsoljuk össze a látogatásokat; konkrét, jól körülírt feladatokhoz kapcsolódjon! Itt is fontos a tervezés, hiszen a hiperaktív gyermek a számára ismeretlen helyzetben, új térben könnyen kibillenthető stabilitásából.

5.3.2 A drámajáték

Minthogy a színészi játékkal ellentétben a drámajáték során az ember nem „lényegül át”, hanem tudatában van annak, hogy csupán játszik, ugyanakkor majdnem teljes érzelmi élményhez jut, a valóságnak szinte tökéletes modellálása. Ezért kis kockázattal járó és befolyásolható gyakorlásnak is felfogható. Az SNI-gyermek mindent szeret „kijátszani”, dramatikusan megjeleníteni, ezért a lehető legtöbb helyzetben alkalmazzuk ezt a módszert!

5.3.3 Játék

A játék motiváló hatású, önmagában is emeli az aktivációs szintet és jutalmazó értékű, ezért mind számonkérésre, mind gyakorlásra alkalmazzuk, például a rejtvényformát (keresztrejtvény, szórejtvény, betűháló), vagy a vetélkedőformát (csoportverseny, kvízzjáték stb.). A hiperaktív gyermek amúgy is nagyon szeret versenyezni, a versenyhelyzet rendkívüli módon motiválja. Figyeljünk azonban arra, hogy a versengésben számára csak a győzelem lehet megfelelő! Próbáljuk arrafelé terelni, hogy saját korábbi eredményéhez (ne osztálytársaihoz és semmiképpen ne csoporttársaihoz) képest törekedjen többet elérni.

5.3.4 Projekt módszer

A módszer lehetőséget ad a hiperkinetikus és a magatartás-zavaros gyermek számára kreativitása, problémamegoldó és konstrukciós képessége kibontakoztatására. A módszer lényege, hogy egy témát különböző tantárgyakból és tevékenységekből kiindulva, több oldalról megközelítve és egy produktum létrehozásának céljával járnak körbe. Szabadabb, órarendszerbe nehezen illeszthető módszer.

Nagyon motiváló, figyelemfelkeltő és érdekes, így kiválóan alkalmazható SNI-gyermekek esetében is, de nagyon ügyeljünk arra, hogy a szabályok és a célok, az eszközök és a határok világosak legyenek. Megvalósítható kooperatív módon (amikor a projektet a gyerekek találják ki és vezényelik le minimális tanári segítséggel), illetve tanár irányításával. Amennyiben magatartás-zavaros vagy hiperaktív gyermek van az osztályban, eleinte javasoljuk a teljes tanári irányítást nagyon körültekintő szervezéssel és folyamatos jelenléttel, majd egyre több kooperatív elem beépítésével.

5.3.5 A vita

A vita módszere rendkívül fejlesztő, a gondolkodás, a kommunikáció és szociabilitás szempontjából is. Körülírt szabályok szükségesek, mert hiperaktív és magatartás-zavaros gyermekeknél könnyen indulatkitöréseket eredményezhet. Helyes, ha a vitában a szerepek és álláspontok cserélődnek, vagyis egy gyermek érveket és ellenérveket is megfogalmaz a témával kapcsolatban.

5.3.6 Gondolattérkép

A gondolattérkép fogalmak kialakításának, fejlesztésének, rendszerezésének eszköze. Technikája a következő: a középre kerülő témamegjelölés köré a gyerekek ahhoz kapcsolódó kulcsfogalmakat gyűjtnek, majd további elemekkel bővítik. Az elemek és fogalmak közötti különböző szintű kapcsolatokat jelölik. Ez erős vizuális inger, az SNI-gyermekek számára pedig könnyebb az információt vizuálisan megragadni, mint auditívan. Természetesen pontos szabályrendszere van, mit milyen színnel lehet jelölni stb. A gondolattérkép mozgásossá is tehető.

5.4 A jutalom és büntetés technikái

Mivel a magatarásterápiának, a hiperaktív és magatartás-zavaros gyermekek kezelésének alapvető kérdése a jutalmazás és a büntetés, külön is foglalkozunk ezzel a témával. Az SNI-gyermekek jutalmazással lehet a legjobban hatni, a gyerekek nagy többségénél fogékonyabb a jutalomra. A jutalmazással világossá válhat a gyermek számára, hogy a tőle elvárt viselkedés számára is előnyöket hoz (például ha valakit nem bánt, az kedves lesz vele, és odaadja a játékát; ha szépen tud enni, elmehet étterembe; ha időben elvégzi feladatát, marad idő játékra stb.). A jutalmazás előnye az is, hogy így a pozitív viselkedést erősítjük meg. A büntetésre kevésbé érzékeny az SNI-gyermek, leghelyesebb, ha a nemkívánatos magatartásformát ignoráljuk. Ugyanakkor minden esetben folyamatos és pontos visszajelzést kell kapnia a gyermeknek magatartásáról és teljesítményéről. Tömören fogalmazzuk meg a jót és a rosszat is egyaránt! A kritikai megjegyzéseknél a helytelen cselekedetet ne a gyermek jellemének, személyiségének hibájaként rójuk fel, hiszen az ilyen megjegyzések önbeteljesítő jóslatként működhetnek! Mind dicséretünk, mind korholásunk konkrét legyen, sohase általánosságban fogalmazzunk („Viselkedj rendesen!” helyett: „Ne kiabálj a folyosón, mert a többieket zavarod a tanulásban!”)

A jutalomnál nagyon fontos, hogy azonnali és látványos visszajelzést tegyen lehetővé. Erre alkalmas a piros pont vagy a zsetonrendszer. Különösen eleinte az elvont jutalmakat valami konkrét, kezelhető vagy ehető (például cukorka vagy édes gyümölcs, ami nem tűnik helyesnek, de az azonnal felszabaduló glükóz fiziológiai pozitív hatása azonnali) dologra kell beváltani. Idővel a jutalom szimbólum, amit a gyermek maga választ, például mesenyomda, matrica. Az SNI-gyermekek – a többi gyermekkel ellentétben – nincs negatív hatással az állandó jutalmazás, hiszen számára a cselekedet és annak következménye úgy kapcsolódik össze, ha közvetlenül az elvárt viselkedés teljesítése után valami egyértelmű jutalmat kap.

Ha a jutalmazással kialakítottunk egy viselkedésformát, a gyermek már nem fog igényt tartani a jutalomra, addig azonban így kap visszajelzést és megerősítést arról, hogy hogyan kell cselekedni. A szokásrend és a rutinok kialakítása is jutalmazással kezdődik.

Különösen fontos a gyermeket nehezen elfogadó, vagy kudarcát eleve feltételező szülők esetében a szülők jelenlétében pozitívan értékelni a gyermeket.

A büntetés célja, hogy különböző viselkedési formák előfordulását csökkentsük. Ahogy a jutalmazásnál a jó cselekedet előnyeit értetjük meg a gyermekkel, a büntetéssel a rossz cselekedet hátrányait tapasztaltatjuk meg. A rossz cselekedetek többsége önmagában hordozza büntetését (ha összetöri a játékát, nem tud vele játszani stb.). Ilyenkor fontos, hogy a gyermek a veszteség élményét átélhesse, és összekapcsolhassa cselekedetét annak következményével. A büntetésnek mindig azonnalinak kell

lennie, csak így értheti meg, hogy mi váltotta ki a büntetést. A büntetés ne fakadjon saját indulatunkból, és a gyerek se így értelmezze, legyen világos az oksági összefüggés a cselekedettel!

Ha a gyermek a társadalmi normákat súlyosan megsérti (lopás, alattomoság, önmaga és mások veszélyeztetése, szándékos becsapás), az szigorú és azonnali büntetést kíván. Ilyenkor nem kell lepleznünk haragunkat vagy ijedelmünket, ezek az események így jobban bevésődnek a gyermek számára. Tudatosítanunk kell benne, hogy az ilyen cselekedetek megengedhetetlenek, amelyet felháborodásunkkal és a büntetéssel jelzünk számára. Azt is tudatosítsuk, hogy ebben a helyzetben sem egy jellemhibát, hanem egy konkrét cselekedetet utasítunk el. Fontos a különböző rossz cselekedetek között differenciálni, hogy a gyermek könnyebben érzékelhesse tettei súlyát.

A vészhelyzeteket leszámítva a büntetésnek mindig átgondoltnak kell lennie. Fontos, hogy a büntetés kiszabásakor higgadtak legyünk, hiszen a gyerekek indulatkezelési stratégiáikat tőlünk tanulják (ha kiabálunk, rögzül, hogy kérni úgy kell, hogy felemeljük a hangunkat).

6. Eszközök

6.1 Berendezés

A hiperkinetikus, illetve a magatartás-zavaros gyermek esetében fontos kérdés, hogy hová ültessük az osztályteremben. Leghelyesebb, ha a gyerekek mindig ugyanazon a helyen ülnek, de könnyen át alakíthatjuk a termet a különböző csoportmunkáknak megfelelően. A legpraktikusabb az lehet, ha a tanító közvetlen közelében áll a padja (nem feltétlenül a tanári asztal előtt, ha a pedagógus nem annál tölti az óra nagyobb részét). Ebben az esetben könnyebb mind verbálisan, mind nonverbálisan folyamatos visszajelzést biztosítani a gyermek számára, így megerősíteni a kívánatos magatartásformákat. Amiatt sem célszerű hátul ülnie, mert így osztálytársait figyelheti az óra alatt, nagyobb a kísértés, hogy viselkedésével magára hívja fel a figyelmet.

Az optimális környezetet úgy tudjuk biztosítani az SNI-gyermek számára, ha egyszemélyes padban ülhet. Padtársait vagy a mellette lévő padokban ülő tanulókat célszerű úgy kiválasztani, hogy jó modellek legyenek, és ne zavarják az SNI-gyermeket, továbbá ők maguk is tolerálják az ő viselkedését.

Mint ahogy figyelmét bármi könnyen megragadhatja, a figyelemzavaros gyermeknek nem célszerű az ajtó vagy az udvarra néző ablak mellett ülnie, hiszen így a terembe való ki- és bejárások, az udvari történések mind eltéríthetik munkájától. A hiperaktív gyermek számára a legjobb, ha munkavégzés közben a lehető legingerszegényebb környezetet biztosítjuk. Lehetőség szerint padján ne legyen az épp használt eszközökön kívül semmi. Ezért rendkívül hasznos, ha olyan asztala van, amelynek padjába vagy fiókjába (ennek hiányában közvetlenül mögötte lévő polcra például) a használaton kívüli felszerelést elteheti.

Mivel ingerszegény környezetben jobban tud figyelni, célszerű, ha osztályában kevés a dekoráció a falakon, illetve a polcokon, ha a játékok nincsenek szem előtt. A látható ingerek mellett a zaj, zörgés is zavaró számára, ezért jó, ha nincs mocorgó állat (hörcsög, teknős, papagáj) a teremben. (Ugyanakkor az, ha kis állatra ügyelhet, nagyon jó hatással van az SNI-gyermekre, de lehetőleg ne a termében legyen a gondozására bízott állat.)

Elkerülhetetlen, hogy bizonyos használati eszközök tönkre ne menjenek a kezében, ezt ne büntessük! Igyekezzünk az osztálytermet biztonságossá tenni, így elérhetjük, hogy kevesebb kár keletkezzen, illetve azt is, hogy ne kelljen folyton azt hajtogatnunk, hogy mire vigyázzon, mit nem szabad. Biztosítsunk az átlagosnál több tartalék ceruzát, radírt számára!

6.2 Szemléltetőeszközök

Rendkívül fontos kérdés a megfelelő szemléltetőeszközök kiválasztása. A kézbe adott képeket stb. nagyon jól lehet alkalmazni az SNI-gyermeknél, hiszen az információ minél többoldalú megerősítése számára is hasznos. Ugyanakkor ügyeljünk arra, hogy mind a hiperkinetikus, mind a magatartás-zavaros gyermek kezében könnyen tönkremennek a nem megfelelően elkészített vagy kiválasztott eszközök. Ezeknél a tanulóknál az eszközök amortizációja sokkal erőteljesebb. A képeket, szócsíkokat fóliázzuk le, ragasszuk keménypapírra!

Lehetőleg ne használjunk törekeny, könnyen rongálódó tárgyakat, játékokat! Különösen ügyeljünk nagy értékű, például technikai eszközök használatakor a rendeltetésszerű és biztonságos üzemeltetés biztosítására. A számítógépet ne használjuk játékokra, mert az egymást rendkívül gyorsan követő ingerek addikcióhoz (kényszeres hozzászokáshoz) vezetnek a hiperaktív gyermeknél. A számítógép virtuális világa olyan ingergazdagsággal bír, amely a valóság egyetlen helyzetéhez sem hasonlítható. A gyermek úgy érzi, kielégíthető az „ingerdömping” iránti igénye, s ez veszélyes lehet. Ugyanezért az sem szerencsés, ha a szabadidőt a televízió vagy a számítógép előtt tölti, mert az nem segíti a helyzetek megértését, akadályozza a helyzethez igazodó válasz kialakulását, ami a problémamegoldó gondolkodáshoz nélkülözhetetlen.

A szemléltetésben használhatunk nagyon extrém és a nagyon hétköznapi dolgokat is, mindkettő felkelti a figyelmet. Érdemes a gyermek „saját mitológiáját” is beépíteni a tanítás menetébe, vagyis aktuális érdeklődésének megfelelő témákat, szövegeket feldolgozni és eszközöket használni (például a gyermek által kedvelt mesefigurák, hősök, bábujainak és játékfiguráinak használata). A tábla kiválóan használható, kézenfekvő szemléltető eszköz. Ügyeljünk arra, hogy ne maradjon fenn az előző óra anyaga, és nagyon áttekinthető legyen a táblakép!

6.3 Egyéb fejlesztő eszközök

Nagy előny a hiperkinetikus és magatartás-zavaros gyermek számára, ha alapozó mozgásterápián vagy Ayres-terápián használt eszközökhöz akár szünetekben és játékidőben is hozzáférhet és játszhat velük rendszeresen. Az ott használt eszközök idegrendszerre gyakorolt jótékony hatása rendkívül sokoldalú. Többségük a vesztibuláris érzékelésre hat, amelynek fejlettsége hozzájárul a viselkedési gátek kialakításához. Fontos jelzés tehát, ha a gyermek fejét gyakran beüti, sok rajta a sérülés, mert a kar védekező mozgását is a vesztibuláris rendszer irányítja. Az alábbiakban csak röviden említünk néhányat, amelyek a hétköznapiakban is jól alkalmazhatók.

- A „bölcső” valóban szimulál egy magzati vagy csecsemőkori mozgáshelyzetet, fejleszti az egyensúlyérzékletet, a limbikus rendszer mozgásával a két agyfélteke összehangolt működését is elősegíti. Hasonló hatást fejtenek ki a különböző hinták és pörgő, billenő eszközök. Például a billenőtalp, egyensúlyozó deszka, -korong, billenő rácshinta, rugós deszka, térhágcsó, tenyéregyensúlyozó korong, trambulín, golyólépegető.
- Mozgásfejlesztés, betűtanulás, sőt akár kommunikációs helyzetgyakorlat során is használhatjuk a tükröt, amely elősegíti a sajáttest-érezékelést, olyan testrészekről ad a gyermek számára vizuális tapasztalatot, amelyeket azelőtt nem látott, és ez a tapasztalat segíti a testrész beillesztését a testképbe.
- Ha a hiperkinetikus gyermeknek hosszasan kell ülnie, olyan cselekvéseket érdemes engedélyezni (sőt eleinte bátorítani), amelyek a helyzethez illők, másokat nem zavarják, de az ő energiáit levezetik (például órán, tanulás közben vagy később előadáson, megbeszélésen a tollát forgassa, rajzolgasson, firkáljon, forgasson, nyomkodhasson valamit, például egy nehezen tönkretelhető gumilabdát vagy kézexpandert). A pótcselekvések nem az unalom, hanem a figyelem jelei a

hiperaktív gyermekeknél, és hasznosabb, ha így elégíthetik ki fizikai aktivitás iránti igényüket, mintha rendetlenkedésükkel, állandó beleszólásaikkal zavarnák az órai munkát. Hasonlóan beválhat bizonyos helyzetben a kötögetés, farigcsálás mint háttértevékenység.

6.4 Taneszközök

Nagyon motiválónak tartjuk a többféle tan- és mesekönyv használatát, ugyanakkor a tanító tartsa szem előtt, hogy minél több eszközt kell használnia, az SNI-gyermek annál könnyebben vész el a részletekben! Nagyon fontos megtanítani a könyvben való tájékozódásra, és ügyelni kell arra, hogy a megfelelő könyvet a megfelelő oldalon nyissa ki.

Hasznos, ha legalább egy könyvet, könyvecskét az elejétől a végéig használnak, mert a hiperaktív gyermek amúgy is hajlamos rövid belelapozás után félretenni a könyvet. Mivel nem egy tankönyvcsaládot használunk, bizonyosan sor kerül fénymásolt feladatlapok kiosztására. Megfelelőbb, ha különálló lapon kapott feladatát lefűzheti egy dossziéba, vagy beragaszthatja a füzetébe, illetve rögtön lefűzve, beragasztva kapja. A lapokat könnyen elveszítheti, összegyűrheti. Amennyiben ez lehetséges, válasszunk keményfedelű könyvet neki, és könyveit, füzetait az állagmegóvás érdekében alaposan csomagoljuk be!

7. Értékelés

Igazgatói döntés alapján az első osztályba felvett SNI-tanuló szükség esetén az értékelés alól felmenthető, amennyiben nevelési tanácsadó vagy a szakértői és rehabilitációs bizottság véleménye és az osztály csoportdinamikája ennek szükségességét alátámasztja. Ekkor az első osztály előkészítőnek minősíthető. Erre a legtöbb SNI-gyermek esetében szükség is van. Egyes tárgyak értékelése alól felmenthető a diák, illetve egyéni tempójában való továbbhaladás biztosítható számára bizonyos ideig. Hogy milyen tárgyból és mennyi idő alatt kell beérnie a többiekhez, szintén a nevelési tanácsadó, illetve a szakértői és rehabilitációs bizottság szakvéleménye mondja ki. Ez azonban általában valamilyen (súlyosabb) részképességzavar – diszlexia, diszkalkulia – esetén javasolt.

7.1 A programtervben javasolt értékelési alapelvek

Nagyon jónak tartjuk az értékelés szempontjai között azt, hogy az értékelés viszonyít a diák korábbi teljesítményéhez, mert így egy valódi állapot-visszajelzést ad és fejlődési vonalat határoz meg. Ugyanakkor fontos, hogy az állapot-visszajelzésben ne a gyermek pillanatnyi (adott esetben, félévkor vagy év végén) fáradt alulteljesítése jelenjen meg az egész éves munka jellemzésekor.

Mind a magatartás-zavaros, mind a hiperaktív gyermek teljesítményét nagymértékben befolyásolja pillanatnyi pszichés állapota, amelyre több tényező hathat erőteljesen:

- Időjárásfront-váltás vagy különleges időjárási tényezők
- Az előző tanóra sikerélménye vagy kudarca
- A tanárnak a szokásostól eltérő állapota, hangulata, titkolni kívánt nyugtalansága stb.
- Az osztálytársaknak a szokásostól eltérő állapota, hangulata, titkolni kívánt nyugtalansága stb.
- A számára fontos felnőtteknek a szokásostól eltérő állapota, hangulata, titkolni kívánt nyugtalansága stb.
- A számára fontos személyeknek a személye felé irányuló (vélt vagy valós) elutasítása, elfogadása
- Éhségérzet

- Fáradás
- Izgalmi állapota a tanórák közötti szünetben
- Erős szolidaritás egy iskolatárssal
- A tanóra szokásrendjében történt drasztikus (akár csak egyszeri) változás
- Óralátogató idegenek vendégeskedése
- A szülő telefonhívása vagy rendkívüli megjelenése az iskolában
- Otthoni, frusztrációt okozó ézelemingadozás

Az évközi értékelésben ezért produkál meglehetősen ingadozó teljesítményt a gyermek. A nagyobb értékelési időszakok idején vegyük figyelembe, akár az értékelés halasztásával is a gyermek teljesítménycsökkenéssel járó állapotát, csak így juthatunk reális eredményhez! Nagyon kedvező az SNI-gyermek számára, hogy a program lehetővé teszi az egyéni ütemben való haladását, hiszen nemcsak teljesítménye, de haladási tempója is szélsőségesen változó lehet (nagyon „megugrik”, máskor viszont akár napokig stagnál, sőt visszaesik). Ez a természetes hullámmzás tehát nem szabályozható kívülről, hanem az SNI-gyermek személyiségfejlődésének belső feltételeitől függően egyéni meghatározottságú.

Az SNI-gyermek sok visszajelzést igényel, nemcsak egy-egy szakasz lezárultakor, hanem folyamatosan is: az előző órához képest, az előző naphoz viszonyítva, az előző héthez képest. Arról is kapjon visszajelzést, amit már egy ideje jól, problémamentesen és automatizálva végez, akkor is, ha ez már természetesnek tűnik. A számára nehézséget okozó területeken a mikrováltozásokat is jelezzük (például, ha egy perccel tovább tudott csendben maradni, még ha aznap ez volt az egyetlen ilyen perc)!

Javasoljuk, hogy a diáknak szóló szöveges értékelés mellett készítsünk a szülők számára is szöveges értékelést! Ez az SNI-gyermek szempontjából azért fontos, mert bár mindkét értékelésre igaz, hogy az értékkeresés képezi alapját, a szülők számára a fejlesztendő területek pontosabb körülírását tartjuk szükségesnek. Hiszen a gyermeknek írt értékelésnek – különösen az első években – nagyon konkrétnek és könnyen értelmezhetőnek kell lennie (az első két évben akár grafikus is lehet), ami a szülő számára mindenképp kiegészítést és bővebb magyarázatot kíván. Emellett természetesen biztosítunk lehetőséget a konzultációra, óralátogatásra. Ne csak mi tartsunk fogadóórát, hanem a fejlesztő szakember is! Ne feledjük, hogy a szülőnek joga van betekinteni a fejlesztési tervbe és egyéb iskolai dokumentumokba.

7.2 Az értékelés formái és eszközei

Magatartás-zavaros és hiperaktív gyermek esetében is jól alkalmazhatók mind a hagyományos, mind a modernebb, alternatívabb mérési eszközök. Vegyük azonban figyelembe, hogy – főleg a hagyományos eszközöknél, mint feladatlap, dolgozatírás, feleltetés – megfelelő feltételeket kell biztosítanunk, ha reális eredményhez szeretnénk jutni. Így ügyelnünk kell arra, hogy ne adjunk hosszú feladatokat, illetve ugyanolyan feladattípusból többet, hanem rövid és változatos példasorokkal mérjünk. Az instrukciót nagyon tömören, pontosan fogalmazzuk meg, és győződjünk meg róla, hogy a gyerek érti azt.

Figyelemmel kell lennünk arra is, hogy a gyermek számára a többiek izgatottsága is feszültségkeltő. Tegyük lehetővé, hogy egy nyugodtabb helyen dolgozhasson! Egyéni foglalkozás keretében gyakran jobb eredményt produkálnak a figyelemzavaros gyermekek, így valóban a teljesítményüket méri a pedagógus, nem a figyelmüket.

8. Egyebek

8.1 A szülők tájékoztatása

Az integráció előkészítésének egyik fontos területe az osztályba járó gyerekek szüleinek tájékoztatása. Ez terjedjen ki a sérülés jellemzőire (a konkrét gyermek tüneteire), a tanulás szervezésében bekövetkezett változások ismertetésére és az előnyök hangsúlyozására! A szülők tarthatnak attól, hogy gyereükre rossz hatással lesz a sérült gyermek jelenléte. Az alábbiakban felsorolunk néhány „népszerű téveszmét”, amelyekre ki kell térnünk:

- „A sérült gyermek megfertőzi gyermekemet.” – Ezek a sérülések nem fertőzőek, sőt a magatartásformák eltanulása sem jellemző, ha jól kezeljük az SNI-gyermeket.
- „Nem jut elég figyelem a gyermekemre.” – Ebben segíthet az asszisztens, illetve a megfelelő szervezés és differenciálás.
- „Kevesebbet fog tanulni gyermekem az értelmi fogyatékos gyermek miatt.” – A magatartás-zavaros és hiperaktív gyermek ép intellektusú, a differenciálás pedig akkor is kiküszöbölné ezt a problémát, ha valóban tanulásban akadályozott lenne az SNI-diák.

Ilyen és ehhez hasonló félelmekkel néznek szembe a szülők. Ezt nem szabad elbagatellizálni, hanem megfelelő információkkal kell ellátni őket, természetesen a gyermek személyiségi jogainak tiszteletben tartásával (ne úgy apelláljunk a szülők együttérzésére, hogy vázoljuk a gyermek anamnézisének).

8.2. A többi szakemberrel való kapcsolattartás

Az SNI-gyermek ellátása nem kizárólag az osztálytanító feladata, bár kétségtelenül az iskolában övé az oroszlánrész. Mind a fejlesztés részterületeinek kijelölésében, mind a konkrét fejlesztési feladatok megnevezésében (sőt optimális esetben azok végrehajtásában is) szüksége van azonban segítségre. Amennyiben az SNI-gyermek részképességzavarral is küzd, logopédus fejlesztésére van szükség. A készség- és képességfejlesztésben gyógypedagógus vagy fejlesztőpedagógus és mozgásterapeuta vagy Ayres-terápiás szakember segít optimális esetben, a szociális és pszichés sérüléseket pedig a pszichoterapeuta tudja kezelni. Ezen szakemberek (és amennyiben asszisztent is be tudnak vonni a munkába, akkor ő is) együttműködése elengedhetetlen. Ehhez teammegbeszélésekre és folyamatos egyeztetésre van szükség. Egyrészt, mivel a fejlesztő szakembereket is biztosíthatja a nevelési tanácsadó, másrészt, mivel mint diagnosztikai szerv is érintett, rendszeresen konzultáljunk a gyermek előmeneteléről az intézménnyel.

8.3 A (gyógy)pedagógiai asszisztens

A leghelyesebb akkor integrálni szélsőséges hiperaktív vagy súlyosabb magatartás-zavarral küzdő gyermeket az osztályban, ha legalább az alaptantárgyak idején számíthatunk egy asszisztens segítségére. Amennyiben az iskola gyógypedagógiai asszisztent alkalmaz, előfordulhat, hogy már van tapasztalata ezen sérülések terén, de ha nincs (vagy nem gyógypedagógiai, hanem pedagógiai asszisztens), mindenképpen tájékoztassuk egyrészt a gyermek sérülésének típusáról és mértékéről, másrészt arról, hogy mi mit várunk tőle az órán. A szoros együttműködés elengedhetetlen.

A segítő személye rendkívül fontos. Sok esetben nem az SNI-gyermeknek kell segítenie, hanem a környezetének, például a krízishelyzetekbe spontán be kell avatkoznia. Ha a gyermek fáradt, és nem tud az osztályban dolgozni, külön kell vonulnia vele, tehát igen rugalmasnak és figyelmesnek kell lennie. Fontos, hogy ne rivalizáljon, ellenkezzen a tanárral, és ne alkalmazzanak „kettős nevelést”!

9. Ajánlott szakirodalom

- Bagdy Emőke: *Családi szocializáció és személyiségzavarok*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.
- Bagdy Emőke – Telkes József: *Személyiségfejlesztő módszerek az iskolában*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.
- Buda Béla: *A személyiségfejlődés és a nevelés szociálpszichológiája*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.
- Buda Béla: *Empátia: a beleélés lélektana*. Ego School. Budapest, 1993.
- Dainow, Sheila: *Segítség! Serdülök!* Park Kiadó, Budapest, 1992.
- Dolto, Françoise: *A gyermek és az öröm*. Pont Kiadó. Budapest, 2002.
- Dr. Földi Rita: *Hiperaktivitás és tanulási zavarok*. Comenius Bt., Pécs, 2004.
- Dr. Franz, Silvia: *A hiperaktív gyerek*. Trivium Kiadó, Budapest, 2004.
- Kagan, Spencer: *Kooperatív tanulás*. Önkonet Kft., Budapest, 2001.
- Dr. László Zsuzsa: *Az örökmozgó gyerek*. Ton-ton könyvek. FI-MO-TA Bt. SALVE Alapítvány, 1997.
- Meixner Ildikó: *Bevezető dyslexiás tankönyvekhez*. Ranschburg Pál Alapítvány, 1996
- Mönks, Franz J. – Ypenburg, Irene H.: *A nagyon tehetséges gyerekek*. Akkord Kiadó, Budapest, 1998.
- Neuhaus, Cordula: *Hiper- és hipoaktivitás, figyelemzavar*. Kairosz Kiadó, Budapest, 1996.
- Rácz József: *Ifjúsági szubkultúrák és fiatalkori „devianciák”*. Animula Könyvek. Magyar Pszichiátriai Társaság, Budapest, 1989.
- Ranschburg Jenő: *Félelem, harag, agresszió*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.
- Ranschburg Jenő: *Pszichológiai rendellenességek gyermekkorban*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998.
- Zsidi Zoltán: *Hagyjuk sorsára? Magatartászavar fiatalokban*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.